

אמונת עתיד

"אמונת – זה סדר זרעים" (שבת לא ע"א)
"שמאמין בחי העולמים וזורע" (מדרש שוחר טוב תהילים יט).

גליון מס' 38
חשון – כסלו תשס"א

דמי מינוי לשנה: 36 שקל

אינטרנט
דואר www.toraland.org.il
Mahon@inter.net.il
בהוצאת מכון התורה והארץ
כפר דרום – חבל עזה
טל. 07-6847325
פקס. 07-6847055

עורך:
הרב יואל פרידמן

מערכת:
הרב יהודה הלוי עמיחי
הרב גבריאל קדוש
הרב דורון ותקין

החוברת יצאה לאור
בסיוע המשרד לענייני דתות
אגף לארגונים ומוסדות
המחלקה לשיבות

כל הזכויות שמורות

ISSN O793 - 4262

סדר ועימוד
א"א 6847761—07
דפוס חמד בע"מ, ירושלים
כל הזכויות שמורות

תוכן

מאמר מערכת

5	הרב גבריאל קדוש	על הגשמים ועל הניסים
---	-----------------	----------------------

הגות

8	הרב צבי שורץ	שמיטת כספים — מבחן של אחווה
---	--------------	-----------------------------

מאמרים

13	הרב יהודה הלוי עמיחי	ירקות מגוש קטיף — "אוצר הארץ"
17		התנהגות בשאריות אוכל שיש בהן קדושת שביעית הרב יואל פרידמן
23	הרב יעקב אפשטיין	נתינת מעשר עני על מנת להחזיר
26		נתינת מעשר עני על מנת להחזיר (מכתב) הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

תגובות

28	הרב משה ויא	נתינה הכשר לירקות המוחזקים בתולעים
30	הרב יואל פרידמן	נתינה הכשר לירקות המוחזקים בתולעים
32	הרב זאב ויטמן	נתינה הכשר לירקות המוחזקים בתולעים

פסקי הלכה

36	הרב יגאל הדאיה	הל' תולעים
----	----------------	------------

סקירת ספרים

39		באהלי שדה
----	--	-----------

רשימת המשתתפים בחוברת (לפי סדר הא-ב)

הרב יעקב אפשטיין	מכון התורה והארץ
הרב יעקב אריאל	נשיא מכון התורה והארץ ורב העיר רמת-גן
הרב יגאל הדאיה	רב המושב גדיד
הרב משה ויא	יעוץ והדרכה בנושאי כשרות ונגיעות במזון — ירושלים
הרב זאב ויטמן	רב קואופרטיב תנובה
הרב יהודה הלוי עמיחי	ראש המחלקה ההלכתית מכון התורה והארץ
הרב יואל פרידמן	מכון התורה והארץ
הרב גבריאל קדוש	מכון התורה והארץ ורב מושב גני-טל
הרב צבי שורץ	ישיבת ימית

הרב גבריאל קדוש

על הגשמים ועל הניסים

חודש מר חשוון נתייחד כחודש של התחלתו של הגשם, התורה יחסה זמן מיוחד לגשמים בפסוק "וַיִּנְתְּנִי מִטֶּר אֶרְצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֶה וּמִלְקוֹשׁ" (דברים יא, יד). ומה עתם של גשמים? דורשת הגמ' (תענית ו"ב): "ת"ר יורה במרחשון ומלקוש בניסן, אתה אומר יורה במרחשון ומלקוש בניסן, או אינו אלא יורה בתשרי ומלקוש באייר? תלמוד לומר בעתו".

זמנו המיוחד של הגשם ותופעת הגשמים בכלל, מחייבת עיון שהרי ירידת הגשמים תוארה בחז"ל כתופעה של פלא ונס עד כדי כך שהושוו לתחיית המתים ולא נמסרו מפתחות הגשמים לידי שליח, מפתחות אלו וכן של יולדת ותחיית המתים, נמצאות בידי של הקב"ה דווקא — "אמר ר' יוחנן שלושה מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הם: מפתח של גשמים, מפתח של חיה ומפתח של תחיית המתים" (תענית ב ע"א).

מקורו של ר' יוחנן הוא שבשלושת דברים אלו כתבו פסוק מפורש שה' הוא זה ש"פותח" תופעות אלו: בגשמים כתוב "וַיִּפְתַּח ה' לְךָ אֶת אוֹצְרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם לְתֶת מִטֶּר אֶרְצְךָ בְּעֵתוֹ" (דברים כח, יב) בחיה (יולדת) כתוב "וַיִּזְכֹּר אֱלֹקִים אֶת רַחֵל וַיִּשְׁמַע אֱלֹהֶיהָ אֱלֹקִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחְמָהּ" (בראשית ל, כב) ובתחיית המתים כתוב "וַיִּדְעָתָם כִּי אֲנִי ה' בְּפִתְחֵי אֶת קְבֻרֹתֵיכֶם" (יחזקאל לז, יג).

סדר הנהגתו של הקב"ה מחייב שמפתחות אלו יישארו בידי של הקב"ה (באופן קבוע מלבד מקרים חריגים, עיין תוס' שם).
כדי להבין את משמעות עניין זה נראה להתבונן בתופעה של ירידת גשמים בעולם וממנה נלמד לתחיית המתים ולילודת.
המשנה (ברכות פ"ה מ"ב) כותבת: "מזכירין גבורות גשמים בתחית המתים, ושוֹאֲלִין הַגָּשָׁמִים בְּבִרְכַּת הַשָּׁנִים" ומבארת הגמ' (ברכות לג ע"א):

"מזכירין גבורות גשמים — מאי טעמא? אמר רב יוסף: מתוך ששקולה כתחיית המתים, לפיכך קבעוה בתחיית המתים. ושאלה (ותן טל ומטר) בברכת השנים — מאי טעמא? אמר רב יוסף מתוך שהיא פרנסה, לפיכך קבעוה בברכת פרנסה".

ירידת גשמים שקולה כתחיית המתים ושני דברים אלו מבטאים גבורה מיוחדת שקיימת דווקא בהם ולא בעניין אחר; וכביאור המהרש"א:

"ואני מוסיף בזה על פי מה שנאמר דהגזרה שוה באה מאין חקר שברכת תחית המתים מיוסד בזה, דאין חקר לגבורתו, דגבורת האדם שהוא ממית החיים ואתה גיבור בהיפך זה, שאתה מחיה מתים. וכך הם הגשמים, שבאים בגבורות ומביאים רחמים לעולם".

המהר"ל (גבורות ה' פנ"ב עמ' רכו) מבאר את העניין שדווקא אלו נמסרו בידיו של הקב"ה, שבהן יותר מכל יש את השייכות העל טבעית של ריבוננו של עולם ורק הוא שהוא מחוץ לטבע לגמרי, יכול להשאיר אצלו את המפתחות שלהם. המכנה המשותף בין שלושת הדברים המצריכים מפתחות של הקב"ה הוא ששלושתם נחשבים יצירה חדשה, מעין לידה, דבר שלא היה קיים במציאות והוא כעת נברא ויוצא מן הכוח אל הפועל. לכן רק הקב"ה יכול לברוא וליצור מציאויות אלו, וכלשון המהר"ל:

"ומפני כי אלו הדברים השלשה והם מטר חיה תחיה הם אינם בפעל ויוצאים אל הפעל כדמוכח קרא... שזה מורה שכלם דברים יוצאים אל הפעל אחר שלא היו בפעל, הנה הדברים האלו יוצאים מן הכח אל הפועל ואין המוציא רק מי שהוא בפעל לגמרי, וזה השם יתברך שהוא בפעל הגמור... ולפיכך באלו דוקא כתב לשון פתיחה כי אלו דברים נחשבים יציאה לפעל..."

היציאה מחוץ לסדר הנהגתו של הקב"ה בעולם בעניינים אלו מוגדרת כפלא ונס כדברי השיטה מקובצת (ברכות לג ע"א):

"מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים. פירוש מתוך שענין גשם הוא דבר פלא ויורדין בגבורה אמר גבורות גשמים. ולהכי פותחין באותה ברכה באתה גבור שכל עניני אותה ברכה **נסים**. ותקנוה בתחיית המתים מפני שהגשם הוא כמו תחיית המתים שעל ידי כן העולם חי וניזון".

ומצאנו שגם תופעת הלידה קרויה נס, בסוגייה בשבת המבררת מדוע נשים מתות בשעת לידתן דווקא על נדה, חלה והדלקת הנר, מבאר רש"י (שבת לב ע"א): "האשה כשהיא בריאות, פעמים שזכויותיה תולין, ואין כח במקטרג להזכיר עונה, אבל משהגיעה לפתח הסכנה וצריכה לנסים - שם מזכירין עונותיה ומעשיה, אם ראויה היא לנס אם לאו".

תופעת המזונות, נחשבת ג"כ כנס, ולמדנו מדברי חז"ל בכמה מקומות: "אמר רב יהודה: בא וראה כמה קשים מזונותיו של אדם, שנשתנו עליו סדרי בראשית. אמר רב נחמן: תדע, דמתרחיש ניסא ולא אברו מזוני" (שבת דף נג ע"ב). וכן במדרש "אנו שאנו בניך בני בחוניך, בני אברהם יצחק ויעקב, ומזונותינו עליך, על אחת כמה וכמ'. באותה שעה ירדו גשמים ונתרווח העולם". (ויקרא רבה פרשה לד)

מעניין שכאשר הגמ' (ברכות כ ע"א) רוצה לבטא את ההבדל בין דורות ראשונים שהתרחשו להם ניסים ולבין דורותינו שאין לנו ניסים מביאה דווקא את הדוגמא של הורדת גשמים:

"אמר ליה רב פפא לאבבי מאי שנא ראשונים דאתרחיש להו ניסא ומאי שנא אנן דלא מתרחיש לן ניסא... רב יהודה כי הוה שליף חד מסאניה **אתי מטר**א ואנן קא מצערינן נפשין ומצונן קא צוחינן ולית דמשגח בן. אמר

ליה: קמאי הוו קא מסרי נפשייהו אקדושת השם, אנן לא מסרינן נפשין אקדושת השם".

בימינו אלו של גשמים וימי נסים על שמירתם והגנתם של ישראל, נראה שחייבים להדגיש שדווקא בג' דברים אלו (חיה, גשמים ותחיית המתים), אין לנו ברירה אלא להסתמך על הנס אך בעניינים אחרים חובה עלינו להשתדל בכל דבר אפשרי לשמירתם והצלחתם של ישראל; וכן כתב מרן הרב קוק זצ"ל (עין אי"ה, ברכות ב' עמ' 251):

"למדנו צורת הניסים ושימושם הראוי, שעלינו לקוות עליהם רק במקום קוצר יד ההשתדלות והחריצות הלאומית. אבל במקום שאפשר ע"פ אופנים מוסריים נאותים לחלץ כח ולעמוד בעצה וגבורה לתשועתינו הלאומית, חלילה לנו שיחלישו זכרון הניסים את גבורתנו הכללית. ופותיה ורומיה, המבואר שהיה".

נראה שאחד הדברים המרכזיים שעלינו להצהיר בפתיחתה הסוערת של שנת השמיטה הזו, שבה עם ישראל מברר את קישורו לארץ, הוא שחיוזק החקלאות היהודית הוא מחויב הן מבחינה מוסרית-ערכית והן מבחינה הלכתית, כחלק מהמערכה על ארץ ישראל ולהמנע מקניית פירות וירקות מתוצרת נכרים, שקמים עלינו.

כידוע, מכון התורה והארץ הקים יחד עם "תנובה" את "אוצר הארץ" בכדי לחזק מגמה זו, יש לציין ש"אוצר הארץ" קבל את ברכתם ופועל ע"פ הנחייתם של הרבנים הראשיים לשעבר: הרה"ג אברהם שפירא שליט"א והראשון לציון הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א, יחד עם הרה"ג יעקב אריאל שליט"א. עיקרה של החוברת מוקדשת א"כ להל' שביעית: מעמדם ההלכתי של ירקות גוש קטיף שמשווקים דרך "אוצר הארץ". בירור בנושא התנהגות בשאריות אוכל שיש בהן קדושת שביעית — שאלה שהיא מעשית בירקות (בננות ושאר ירקות) המחולקים לציבור דרך אוצר בית דין. בחוברת זו ישנם עדיין ספיחין של השנה השישית, הצעה לפטור את בעיית נתינת מעשר לעני ע"י נתינת המעשר במתנה על מנת להחזיר. כמה תגובות לבעיית כשרות ירקות עלים עם תולעים.

בברכת חזק חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלקינו.

המערכת

הרב צבי שורץ

שמיטת כספים – מבחן של אחווה

הקדמה

בתורה מופיע עניין השמיטה מספר פעמים:

א. "ושבתה הארץ שבת לה' שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה" (ויקרא כה, ג).

ב. "ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חייט השדה" (שמות כג, יא).

ג. "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה' את הנוכרי תגוש אשר יהיה לך את אחיך תשמט ידיך" (דברים טו, ב).

פרשה זו שבספר דברים מעלה מספר קשיים בפשט המקראות בסגנון ותוכן הדברים:

א. מדוע דין שמיטת כספים הוא רק בסוף השנה השביעית ולא במשך כל השנה כמו שמיטת קרקע¹?

ב. מדוע יש צורך להדגיש את מצות השמיטה ליהודי לעומת מצות הנגישה מן הגוי²?

ג. תביעה זו להשמטת כספים היא לכאורה דרישה בעלת דרגה עליונה מאוד של נדיבות היוצאת מגדר הרגיל מדוע תובעת התורה זאת מכל אחד? לחיזוקה של שאלה זו הרי הלוואה ביקש הלוואה וקבע לה זמן פירעון; מדוע לא יחזירה בתום הזמן? אילו היה מבקש צדקה או מענק היה מקבל אולי מתנה מועטת אבל זה שביקש הלוואה מדוע שלא יחזיר הרי יש פה הפרת הסכם הנתינה? ועוד מדוע קוראת התורה לאדם שלא מגיע לדרגה כזו של ותרנות בשם "בליעל" — "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל" (דברים טו, ט), והרי אין זו צרות עין וחוסר רצון לתת אלא זו הימנעות מויתור על כסף המגיע לו בדין?

1. וכך תרגם אונקלוס מקץ שבע שנים — מסוף שבע שנים. והאב"ע שפירש מקץ — בתחילת השנה. כבר הקשה עליו הרמב"ן ומסכם: "ועל דרך הפשט יראה לי כי לשון הכתוב כפשוטו הוא ברור ומתוקן כי קץ הוא סוף".

2. הרמב"ם (ספר המצוות, מצות עשה קמב) והחינוך (מצוה תעו) מביאים שזו מצות עשה שציונו לנגוש הנוכרי ולהכריחו לפרוע חובו, אולם הרמב"ן משיג על הרמב"ם (ס' המצוות, שורש ו) ואומר שאין זו מצות עשה אלא ישראל הנוגש עובר בעשה ולא תעשה, כי מה שכתבה התורה "את הנוכרי תיגוש" זה בא ללמד על ישראל מלאו הבא מכלל עשה — עשה, אולם מותר להשמיט גם מן הנוכרי.

א. טעמי השמיטה

ספר החינוך (מצווה פד) **במצות שמיטת קרקעות מביא את שורשי המצוה** "... ועוד יש תועלת אחת נמצא בדבר לקנות בזה מידת הותרנות כי אין נדיב כנותן מבלי תקוה אל הגמול". **דבר זה גם עולה מפורש מהנאמר** "ואכלו אביוני עמך" (שמות כג, יא) **הרי שזו מטרת השמיטה.**

הרב צבי הירש קלישר (ספר הברית פרשת בהר) **מביא שדין הפקרת השדות בשביעית אמורה ליצור שוויון בין כולם — אין יחסי אדון שכיר אלא יד כולם שווה בו:**

"...וגם ללמוד מזה שלא יתנשא העשיר על העני אמרה תורה שבשנה השביעית כולם שווים יחד עשיר ואביון יש להם רשות בגינות ובשדות לאכול לשבעה".

בעל השדה לבד מאכילתו הפרטית אינו יכול לנהוג בשדהו מנהג בעה"ב ואף לא לסחור בפירות אלו ואחת התקנות שתוקנה כדי לאפשר חלוקת הפירות נקראת אוצר ב"ד. **בתוספתא** (שביעית פ"ח ה"א) **נאמר:**

"בראשונה היו שלוחי ב"ד יושבים על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות לתוך ידו היו נוטלין אותן ממנו ונותנים לו מהם מזון שלש סעודות והשאר מכניסים אותו לאוצר שבעיר".

כך יוצא שבעל השדה עצמו מקבל גם הוא את מזונו כעני.
הרב קוק (הקדמה לשבת הארץ) **מתאר את הרוח המרוממת הנושבת בשנת השמיטה:**

"שנת שבתון מוכרחת היא לאומה ולארץ! שנת שקט ושלוה, באין נוגש ורודה, לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה', שנת שיוון ומרגוע, התפשטות הנשמה בהרחבתה אל הישר האלוקי המכלכל חיים בחסד, אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלוש אלוקי שורר על כל אשר נשמה באפו. והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ותושבך הגרים עמך, ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול. אין חלול-קדש של קפדנות רכוש פרטי בכל תוצאות יבולה של שנה זו וחמדת העושר המתגרה על ידי המסחר משתכחת לאכלה ולא לסחורה... רוח קדושה ואצילות שפוך על פני כל — שנת שבתון יהיה לארץ שבת לה".

ב. שמיטת כספים

בגמ' (גיטין לו ע"א) **נאמר:**

"וזה דבר השמיטה שמוט בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים אי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים".

ומבאר רש"י: ואע"פ ששמיטת כספים חובת הגוף היא תלתה התורה דין זה בשמיטת קרקע³. לפי מקור זה התולה את שמיטת כספים בשמיטת הקרקעות אפשר להסביר לא רק את יסוד חיוב שמיטת הכספים הקשורה בשמיטת הקרקע אלא גם את **טעם החיוב**.

אין ספק שדרישת התורה לשמיטת חובות היא דרישה של ותרנות וחסידות של לפנים משורת הדין, והראיה — שהתורה חששה שהעם יימנע מלהלוות כדי שלא יצטרך לשמט — "השמך לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל" (דברים טו, ט). אולם אחרי שנה שלימה של הפקרת השדות וחיי שוויון בין כל חלקי העם, שנה שכולה הוקדשה להחדרת היסוד הערכי "כי גרים ותושבים אתם עמדי כי לי כל הארץ" שנה שמתפנה בה האדם לעבודת ה' ומנותק מעבודת הקרקע המשעבדת והופך להיות רוחני יותר, במצב כזה כשבא הלווה להחזיר את חובו אומר המלווה **באופן טבעי** "משמט אני". אחר שנוצר רגש אחווה עמוק כל כך שבא לידי ביטוי בסיום השנה. והתורה מדגישה את הרגשת האחוה ברגע זה "ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך" ובאופן טבעי לא עולה על הדעת לנגוש את אחיו. אולם כלפי הגויים שלא נוצר תהליך כזה — היחסים הם כמו יחסי מסחר הוגנים, שאת החובות צריך להחזיר, וותרנות בעניין זה היא פגימה בסדרי חיי המסחר וכיבוד הסכמים בין בני אדם.

ג. תקנת פרוזבול

בזמנו של הלל שנמנעו העם מלהלוות תיקן פרוזבול. תקנה זו שלפי דעה אחת בגמרא (גיטין לו ע"א) מועילה רק לשביעית מדרבנן ולפי דעה שניה אף לשביעית דאורייתא מטעם הפקר ב"ד הפקר, אפשר להסבירה גם על פי דברינו. הטעם הפשוט לתקנה זו שמצוות הלוואה וצדקה חשובות יותר מעבירה על איסור השמטת כספים; וראיה לדבר — שהתורה כפלה את ביטויי הנתינה במצוות הצדקה "פתוח תפתח" "נתון תיתן" ואף הזהירה בלאווים "לא תאמץ ולא תקפוצ את ידך", ולכן ראה הלל לעשות הכל כדי שימשיכו לתת הלוואות. אולם לפי דברינו אפשר להסביר תקנה זו שברגע שהעם נמנע מלהלוות ולא הפנים את יסודות השנה השביעית ולא פיתח את רגש האחוה בענייני ממון הרי במצב כזה לא דיברה תורה לכל אדם, והשמטת כספים במצב כזה הוא אכן רק עניינם של חסידים עליונים, ולכן תיקן הלל פרוזבול המתאים לרוח העם כי מי שלא עבר בשנה השביעית תהליך עמוק של אחווה ושוויון — לא יכול באופן טבעי לומר

3. בפשט הסוגיה בגיטין נחלקו רש"י ותוס' למה הכוונה בזמן שאתה משמט קרקע. לפי רש"י מדובר על השנה השביעית, ולפי תוס' שמיטת קרקע נקראת שנת היובל, והשנה השביעית נקראת שמיטת כספים. כי הדבר שמאפיין את השנה השביעית שאין ביובל היא שמיטת כספים. אולם לפי כולם יוצא ששמיטת כספים תלויה בשמיטת הקרקע אם ביובל ואם בשביעית.

"משמט אני". והלל הבין שכשאין אדם אומר זאת באופן טבעי — אי אפשר לחייבו לומר זאת נגד רצונו, ולכן תיקן פרוזבול.

ד. שמיטת כספים ביובל

ההלכה היא ששמיטת כספים נוהגת רק בשביעית ולא ביובל. וכך דברי הרמב"ם (הל' שמיט' פ"י ה"ז): "יתירה שביעית על היובל שהשביעית משמטת כספים ואין היובל משמט כספים". מקור הדברים הוא בתורת כהנים (פרשת בהר סי' כז) "אין יובל משמט כספים" וכן בספרי (פרשת ראה סי' קיב) ש"אין היובל משמט מלוה". אולם הירושלמי (ר"ה פ"ג ה"ה) מביא לכאורה שיטה החולקת על התורת כהנים והספרי: "... זו דברי ר' יודא ור' ייסא אבל דברי חכמים קידוש בי"ד ותקיעת שופר והשמט כספים משמיטים".

על כך שואלת הגמ' "ולא בסוף הם משמטים?" (קרבן העדה — ואיך תעכב השמטה זו את היובל שכבר עבר). ועונה הגמרא "אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת לבך להבין ולהתענות לפני אלוהים נשמעו דבריך"; (קרבן העדה — הכי נמי אם נתנו בתחילת השנה בליבם להשמיט כספים בסופה הרי היא יובל ואם לאו אינו יובל). לפי דברי הירושלמי, יובל משמט כספים בסופה אם קיבל עליו בתחילתו, א"כ לכאורה לפי הירושלמי, בשנת היובל כבר בתחילתו יש לו לאדם לקבל עליו את השמטת הכספים. ואם כן זה סותר את שאמרנו שרק בסופה של השנה, אחרי תהליך ממושך של התנתקות מרכושנות, יכולה לחול שמיטת כספים ולא בתחילתה? אולם, שנת היובל הרי באה אחרי שנת הארבעים ותשע שהייתה שנת שמיטה ולכן יכול האדם שעברה עליו שנת שמיטה ופיתח בה רגש אחווה לכל אחד מבני ישראל, לקבל עליו כבר בתחילתו של היובל החל באותו זמן להשמיט כספים.

ה. המחזיר חוב

המעלה העליונה ביותר היא בניית חברה שכל פרטיה בעלי רמה מוסרית גבוהה. ואכן המלוה מצדו, מוחל על חובו ומשמט אותו בלב שלם כמו לבן משפחה אהוב. אולם הלווה, מצדו, ראוי הוא שיחזיר את חובו שכן הבטיח להחזירו וכך פוסק הרמב"ם (הל' שמיט' פ"ט ה"ח, עפ"י דברי המשנה שביעית פ"י מ"ח-מ"ט): "כל המחזיר חוב שעברה עליו שביעית רוח חכמים נוחה הימנו וצריך המלווה לומר למחזיר משמיט אני וכבר נפטרת ממני אמר לו אעפ"כ רצוני שתקבל יקבל ממנו שנאמר לא יגוש והרי לא נגש ולא יאמר לו בחובי אני נותן לך אלא יאמר שלי הם ובמתנה אני נותן לך". הדרישה המוסרית היא שכל אחד יכיר את חובותיו כלפי זולתו. חובת המלווה אכן לשמט ולא לתבוע אולם חובתו המוסרית של הלווה להחזיר, ולא בגלל לחץ המלווה אלא מצד עצמו כי הוא מרגיש שרוצה לעשות חסד עם אדם ולתת לו מתנה. כך יוצרת השמיטה חברה בעלת חוסן מוסרי שכל אחד יודע את חובותיו, ולא חברה נהנתנית שכל אחד עומד על זכויותיו.

ו. מצות הקהל

כל דין שביעית שמשמטת בסופה נלמדת בספרי (פרשת ראה) מהיקש ממצוות הקהל:

”מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות – נאמר כאן קץ ונאמר להלן קץ מה קץ האמור להלן – בסופה ולא בתחילתה, אף קץ האמור כאן – בסופה ולא בתחילתה”.

וכך הביא הרמב”ם היקש זה (הל’ שמיט’ פ”ט ה”ד). אולם בפסוקים אלה מפרשת הקהל יש קושי: כי הרי חג הסוכות חל בשנה שמינית ולא בשמיטה! ומדוע מזכירה התורה את שנת השמיטה (עי’ רש”י)?

אולם רצתה התורה לתלות גם את מצוות הקהל אחרי שנת השמיטה אחר שעברה שנה שלמה של התעסקות רוחנית ללא מתח חומרי ללא קנאה ותחרות שאז אפשר להיפתח לשמיעת דברי תורה ברמה רוחנית גבוהה יותר. לכן הדגישה התורה ”מקץ שבע שנים”, בחג הסוכות, ומיד אחר שנת השמיטה, שבו עולים לרגל. בעליה הרוחנית הכפולה של עליה לרגל לירושלים ואחרי השמיטה – יכול העם כולו על נשיו וטפיו לשמוע ללמוד ולירא את ה’ ולהתעלות לרמה רוחנית גבוהה ביותר.

סיכום

שנת השמיטה היא שנה שבה העם כולו מגלה במשך שנה שלמה את מעלותיו וסגולותיו, ובעיקר את היסוד העמוק של בין אדם לחברו בהפקרת השדות ובאיסור סחורה.

נקודת המבחן היא בסוף שנת השמיטה כאשר הלווה בא להחזיר את חובו והמלווה שיחסו לכל אחד מישראל הוא **כמו לאח אומר משמט אני**. הלווה מצדו שגם הוא בעל חסד, למרות שאינו חייב, **מחזיר לו את חובו**. אחרי שנה זו, ראויים כל ישראל למעמד **הקהל** שבו שומע העם כולו את דבר ה’ כמעמד הר סיני מחודש.

הרב יהודה הלוי עמיחי

ירקות מגוש קטיף בשמיטה

הצגת הבעיה

בגוש קטיף מגדלים מספר ירקות (כגון; עגבניה, מלפפון, פלפל, פלפל חריף וכו') בחממות ללא משטח מנתק, אבל עושים שם היתר מכירה. נתבונן במעמד ההלכתי של גידולים אלו.

א. מעמדו ההלכתי של גוש קטיף

גוש קטיף ממוקם דרומית מערבית לאשקלון ועזה וצפונית מזרחית לואדי אל עריש לאורך חוף הים. גבולות הארץ לענין המצוות התלויות בארץ מחולקים לשתי חטיבות, האחת גבולות עולי מצרים (כבוש וחלוקה על ידי יהושע בן נון), והשניה גבולות עולי בבל (התיישבות בתקופת עזרא ונחמיה). אשקלון מובאת במשנה¹ כגבול הדרומי של עולי בבל, ולמרות שהיא הוזכרה² כעיר בארץ ישראל, עלינו להסביר שאשקלון היא כלולה בגבולות עולי מצרים ולא בגבולות של עולי בבל, שהרי כיבוש עולי מצרים³ נמשך עד "נחל מצרים", ואילו בגבולות עולי בבל⁴ מופיעה אשקלון כעיר הגבול. על כן נראה⁵ שלגוש קטיף יש מעמד הלכתי של עולי מצרים.

ב. המעמד ההלכתי של גבולות עולי מצרים

המשנה⁶ אומרת שבגבולות עולי מצרים "נאכל ולא נעבד", והסבירו המפרשים שאין בירקות שגדלו בגבולות עולי מצרים איסור ספיחין, אלא שנחלקו האם יש בגידולים אלו קדושת שביעית, כאשר דעת הר"ש וסייעתו⁷

1. גיטין (ב ע"א).
2. יהושע (יג, ג), שופטים (א, יח).
3. במדבר (לד, א-טו).
4. תוספתא (שביעית פ"ד).
5. כן כתבו ר"ת, רמב"ן, ריטב"א (גיטין ב ע"א), כפתור ופרח (פי"א), רדב"ז (ח"ד סי' אלף קה), המהרי"ט (ח"א סי' מז), כנה"ג (אבה"ע סי' עד אות כ), מלבושי יו"ט (ח"ב חובת הקרקע סי' יז), ריעב"ן (מור וקציעה או"ח סי' שו), ישועות מלכו (יו"ד סי' סז), תוה"א (ח"ב פ"ב אות מה), משיב מלחמה (ח"ב שער טו סי' קנב), הגר"י אריאל (עולה מן המדבר עמ' 39), ועיין עוד במשנת יוסף בפירוש (פ"ו מ"א) ובמה שחזר בו ממש"כ בשו"ת משנת יוסף (ח"א סי' מז).
6. שביעית (פ"ו מ"א).
7. רש"ס (פ"ו ה"א ד"ה נאכל), מהרי"ט (ח"א סי' מז), וכך כתבו בדעת הר"ש (פ"ו מ"א) בעל פאת השלחן (סי' כג ס"ק כה), תוה"א (ח"ב פ"ב אות טל), משנת ר"ב (פ"ו מ"א), ספר השמיטה (עמ'

היא שאין קדושת שביעית; ואילו מדברי הרמב"ם⁸ נראה שיש קדושת שביעית בגידולי גבולות עולי מצרים. למרות שיש המפרשים⁹ אף בדעת הרמב"ם שאין קדושת שביעית בגידולי עולי מצרים.

ג. קדושת שביעית בגידולי חממה

הגידולים בגוש קטיף הם בחממה, ולכן יש מקום לדונם כגידולי בית. הירושלמי¹⁰ הסתפק האם מלאכות אסורות בשביעית בבית. להלכה נחלקו האחרונים האם בשביעית בזמן הזה, שאיסורה מדרבנן – יש מקום להקל במקום הפסד¹¹ ואין איסורי שביעית חלים בבית או שמא מכיוון ששביעית עיקרה מהתורה – אין להקל¹².

השאלה העומדת בפנינו היא האם היבול קדוש או לא. ונראה בפשטות שאם בית מותר בעבודה – אין הקדושה חלה בגידולים שבו, שכן כיצד יתכן שיתירו לעבוד בדבר שהפירות יהיו קדושים בקדושת שביעית¹³? אולם שאלה זו איננה מכרעת שהרי מצאנו כעין זאת לעניין שביעית באדמת הפקר, שישנן דעות¹⁴ שאמנם אין איסור עבודה במקומות אלו אולם קדושת שביעית חלה. וכמו כן לעניין גדולי הקדש יש מקום לומר שאין איסור עבודה אולם הגידולים עצמם קדושים בקדושת שביעית. ואכן ישנה דעה¹⁵ שבבית אין איסור עבודה אבל ק"ש חלה על הגידולים. אמנם נראה שסברא זו אפשרית אם נסביר¹⁶ שהספק של הירושלמי בבית הוא רק לעניין לא תעשה, אבל עשה של "ושבתה הארץ" חל בכל מקרה; אבל אם נסביר שהעשה של "ושבתה הארץ" חל רק במקום שאין לא תעשה, והספק של הירושלמי היה על כל דיני שביעית, אזי לשיטות המקילות¹⁷ בבית בשביעית אין קדושת שביעית בגידולי חממה.

- מז הערה (1) ומעדנ"א (סי' ח אות ה). גר"א (שנו"א שביעית פ"ו מ"א), עיין שבת הארץ (פ"ד הכ"ו הערה 18).
8. פיה"מ (הנדפס פ"ו מ"א, וע"ע מהדורת קאפח) על פי' המל"מ, פאת השלחן (סי' כג ס"ק לא), בית רידב"ז (סי' ד סעי' י בהג"ה), חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה אבל). וכן פסקו בשו"ת מהריט"ץ (החדשות סי' קעו ד"ה אמנם), נבחר מכסף (סי' כג). עיין שבת הארץ (פ"ד הכ"ו הערה 10).
9. משנת יעבץ (פ"ד הכ"ו עמ' נג), חדושים ובאורים (שביעית סי' א ס"ק ב ד"ה בדעת).
10. ערלה פ"א ה"ד.
11. פאת השלחן (סי' כ ס"ק נב), ערוה"ש (סי' טז סעי' א), פסקים וכתבים (ח"ג סי' מז אות ג).
12. חזו"א (שביעית סי' כב ס"ק א).
13. תורת הארץ (פ"י אות כה).
14. כלכלת שביעית (עמ' תנא), מזמרת הארץ (אות סז), הגרמ"צ נריה זצ"ל (ענבי פתחיה עמ' 47), ועיין עוד בשאלה זו בשבת הארץ (פ"א ה"ג אות ה).
15. כרם ציון (פ"ג גידולי ציון אות ו), הגר"י אריאל שליט"א (התורה והארץ ח"א עמ' 173).
16. שבת הארץ (קונ"א סי' ג) תורת הארץ (פ"ו אות יח-כה), הגרמ"צ עוזיאל זצ"ל (פסקים וכתבים סי' מז אות ה).
17. פאת השלחן (סי' כ ס"ק נב), ערוה"ש (סי' טז סעי' א), פסקים וכתבים (ח"ג סי' מז אות ג).

ד. היתר מכירה

הגידולים בגוש קטיף הם בשטח עולי מצרים, ולכן נראה שיש מקום להקל שם בהיתר מכירה, שהרי יש דעה¹⁸ שאין איסור נתינת חניה לנכרי בגבולות עו"מ, מכיוון שקדושה ראשונה לא קדשה לעת"ל. אמנם יש מקום להקשות¹⁹ על כך שאיסור נתינת חנייה בארץ איננו נובע מדיני הקדושה אלא אסור לנו להניח נכרים בארצנו בכל עניין, ולכן אפילו אם קדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא — מ"מ זהו חלק מארץ ישראל ויש איסור נתינת חנייה. לכן נראה שאין להקל בגוש קטיף באיסור לא תחונם.

מאידך במקומות אלו כל החקלאים הרי הם מיישבים את הארץ והאויבים קמים עלינו לכלותינו, והסיבות שהתירו הגר"י אלחנן, הגר"ש מוהליבר והגר"י מקוטנא זצ"ל וכל האחרונים שסמכו ידיהם על היתר המכירה, שהיו רוב מנין ובנין בין פוסקי הדור, קיימות גם במציאות זו של גוש קטיף, נראה שכולם יסכימו שהיתר המכירה תקף בגוש קטיף. יתר על כן מכיוון שהמגדלים הם יהודים יראי שמים א"כ היתר המכירה הנעשה על ידם איננו חלילה הערמה בלבד, אלא רצונם לקיים מצוות בוראם "ושבתה הארץ שבת לד'", לכן הם מתכוונים למכירה אמיתית כדי להינצל מאיסורי תורה.

ה. קדושת שביעית לחומרא

מין הרב קוק זצ"ל לאחר היתר מכירה היה נוהג להחמיר ולנהוג קדושת שביעית בפירות, לרווחה דמילתא, (מבחינה דינית כל המכור לנכרי הרי הוא כשל הנכרי עצמו ואין צורך לנהוג בו קדושת שביעית²⁰), וכדי להתיר את פעולת השווק והמסחר ודמי שביעית היה עושה אוצר ב"ד²¹ וכן נהגה הרבנות הראשית לאחר הקמת המדינה²² — נשאלת השאלה האם יש מקום להדר בכך גם בגוש קטיף? נראה שבגוש קטיף שיש לגביו ספק האם יש קדושת שביעית בגידולים, שהרי המקום הוא חלק מגבולות עולי מצרים, וכן ספק מצד הגידול בבית, ובנוסף להיתר המכירה (שיש בו הרבה פחות חששות וערעורים) — אין צורך לנהוג קדושת שביעית.

אולם אם יאמר אדם ברצוני לחוש לכל הדעות והחומרות, "דכל מה שאפשר לאהדורי בתר תקנתא טפי עדיף" וברצוני להדר אפילו בדבר המותר, כי אז יעשה

18. מנח"ח (סוף מצוה צד), וכן במהר"ם גלנטי (סי' נז).

19. שמן המור (סי' ד), חזו"א (שביעית סי' כד ס"ק א), שו"ת משנת יוסף (ח"א סי' מח), עולה מן המדבר (עמ' 42).

20. כפי מנהג הב"י (כס"מ פ"ד הכ"ט, אבקת רוכל סי' כד) שאין קדושת שביעית בשל נכרי, וכן הכריעו שבת הארץ (פ"ד הכ"ט אות ו), מעדני ארץ (סי' ב ד"ה הנה), הגר"ש ישראלי (ארץ חמדה נוספות שער ה אות ב) ועיין בשבת הארץ (פ"ד הכ"ט) ומדריך לצרכן (פ"א ה"ד).

21. אגרות הראי"ה (ח"א סי' שו, שי, שיב, שיח, משפט כהן סי' סז, עה, עו, פו, פז).

22. בצאת השנה (עמ' נו סי' ב סעי' ד, עמ' סז) ועיין עוד מדריך שמיטה לצרכן (פ"א סעי' ד הערה 18).

את הקטיף בשליחות בי"ד והתשלום יהא בעבור הטרחה, עבודת הקטיף והשימוש בציוד שברשותו. המוכרים מצדם, אינם צריכים לשנות מדרך המסחר הרגילה, שהרי מעיקר הדין אין קדושה בפירות אלו, ויכולים למכור אותם כרגיל. הקונה הרוצה להחמיר על עצמו יחמיר, אולם לא מעיקר הדין.

ו. סיכום

- א. ירקות שנזרעו בגוש קטיף בחממות ועשו בקרקעות היתר מכירה — אין בהם איסור ספיחין ולא קדושת שביעית.
- ב. הרוצה לקדש עצמו במותר לו ינהג בפירות אלו קדושת שביעית.
- ג. המוכרים יכולים למכור סחורה זו בדרך הרגילה.

הרב יואל פרידמן

התנהגות בשאריות אוכל שיש בהן קדושת שביעית

שאלות

1. האם מותר לשים פירות שיש בהם קדושת שביעית לתוך פח שמיוחד לשאריות אוכל שיש בהן קדושת שביעית (להלן "פח שמיטה") כשנמצאים שם פירות שהונחו בפח קודם לכן.
2. כמה זמן צריכים להשאיר את הפירות בתוך "פח שמיטה" עד שיהיה אפשר לזרוק אותם לפח הזבל.
3. מהי הדרך המעשית לפינוי שולחנות במוסדות ובמקומות ציבוריים?
4. ישנו מיתקן "קומפוסטר" שמומלץ ע"י המשרד לאיכות הסביבה. שמים במיתקן שאריות אורגניים, כגון פירות, ירקות, שאריות של כיסוח דשא וכדו'. מניחים אותם עד שיירקבו, מערבבים ולבסוף משתמשים בתוצר בתור "קומפוסט" לשם זיבול הגינה. האם מותר להשתמש במיתקן זה לשם הנחת פירות שביעית?

א. מהו הפסד

השאלה היא האם איסור הפסד הוא רק כאשר **אנו מפסידים את גופו של הפרי**, או שמא אף כשאין הפסד ישיר לפרי אך אף אדם לא יאכל את הפרי **מפני שהוא מאוס בעיני האדם** — הוה הפסד לפרי. ולכאורה המקור לדין הפסד הוא מהפס' "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (פסחים נב ע"ב); אין בתורה איסור מפורש של הפסד הפירות, אלא האיסור נלמד מכך שיש בהפסד מניעת אכילה (ועי' כר"צ הלכות פסוקות עמ' נה בגידולי ציון, ושם עמ' קמז-קנא), ולפי"ז יש מקום לומר שהפסד אינו רק כאשר מפסיד את גופו של הפרי אלא די בכך שעושה מעשה שממאס את הפרי בעיני האדם — נחשב הפסד. ויש מקום לומר שזהו רק בשביעית שכאמור איסור הפסד נלמד מ"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה"; לעומת זאת, בתרומה שאיסור הפסד נלמד מ"משמרת תרומותי"¹ רק הפסד גופו של הפרי נחשב הפסד. אך מצאנו גם סברה הפוכה. במשנה (שביעית פ"ח מ"ז) נאמר "אין מבשלין ירק של שביעית בשמן של תרומה שלא יביאנו לידי פסול" ופירש הרע"ב שאם ייפסל שמן התרומה יישרף גם ירק של שביעית²; ושואל במשנ"ר שגם בלא פסול התרומה יש לאסור את בישול הירק של שביעית בשמן התרומה, כי בכך **ממעט את מספר**

1. רש"י (פסחים יד ע"א ד"ה מדבריהם), תוס' (פסחים יג ע"א ד"ה ושורפין), וע"ע ס' התורה והארץ (ח"ג עמ' 229-235).
2. וכן רש"י ותוס' (זבחים ד ע"א) פירשו שע"י הבישול יצטרך לשרוף את התרומה כאשר יגיע זמן הביעור.

האנשים היכולים לאכול את הירק, שכן התרומה אסורה לזרים, והרי כן מצאנו במשנה (מע"ש פ"ג מ"ב) "אין לוקחין תרומה בכסף מע"ש מפני שהוא ממעט אכילתו". ויש ליישב את שאלת המשנ"ר עפ"י מה שכתב הרידב"ז (בית רידב"ז סי' ה סעי' ו ד"ה ולענין שפסק) שאמנם אין מבשלין יין של תרומה מפני שהוא ממעיטו (תרומות פ"א מ"א) כי ממעט משותיו (ירושלמי תרומות שם) אך לענין שביעית מותר, כי שונה דין תרומה משביעית. בתרומה יש מצווה באכילתה ולכן אין למעט משותיו אך בשביעית שאין מצווה באכילת פ"ש (עי' שבה"א פ"ה ה"א אות א) לא אכפת לן שממעט משותיו או מאוכליו. ולפי"ז רק הפסד בגוף הפרי — נחשב הפסד.

מ"ר הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סס"י פה) סובר שאם עושה מעשה שע"י הופך פרי להיות מאוס לבני אדם, נחשב הפסד פ"ש³. הוא מוכיח דבריו מדברי תוס' (כתובות ד"ה לא) שאם אדם הכניס אוכל לפיו של חברו באופן שאמנם "בפניו לא חזיא, שלא בפניו מיחזא חזיא" — נחשב נזק שחייב לשלם עליו. וצ"ע אם אפשר להשוות בין המקרים כי ייתכן שלענין נזיקין כיון שהערך של הפרי ירד "בפניו לא חזיא", לכן חייב לשלם על כך, ומ"מ לענין שביעית אינו נחשב הפסד בגוף הפרי.

לסיכום: נראה שאפשר להקל במקום הצורך ולהחשיב רק הפסד של גוף הפרי כהפסד האסור בפירות שביעית.

ב. שאריות אוכל

לכאורה היה מקום להקל בשאריות אוכל, כי נאמר במשנה (תרומות פ"א מ"ו-מ"ח) שאין צורך להתייחס אליהם כאל תרומה אלא מותר לנהוג בהם מנהג חולין.

אך נראה שהמשנה מדברת על שאריות בכמות קטנה מאד שאין אפשרות לעשות בהם שימוש רגיל כגון בגמר שפיכת שמן מחבית, ונותרו רק כמה טיפות שמן שאינן נשפכות בהטיית החבית. אך ברור שכמויות גדולות של שאריות פירות שאפשר להשתמש בהן, ורק האדם באופן סובייקטיבי מחליט שאין רצונו בפירות אלו — בוודאי שלא נפקע דין תרומה מהפירות וה"ה גם לגבי קדושת שביעית. זאת ועוד בהקשר לתרומה ישנה מחלוקת האם המשמעות של מנהג החולין בשאריות הוא שרק מותר לבטל שאריות אלו בפירות חולין או שנפקע לגמרי דין תרומה כיון שאין חשיבות לשאריות (עי' שבה"א פ"ה ה"ג הערה 14). אם נאמר שהתירו לבטל שאריות תרומה בפירות חולין, בנד"ד עדיין יש ק"ש בפירות וממילא אסור להפסידם. אם נסבור שנפקע דין תרומה מהשאריות — ישנה מחלוקת נוספת ממה נובעת הפקעה זו, האם כיון שבשעת ההפרשה המפריש לא התכוון להחיל שם תרומה על שאריות מועטות כאלה, או מפני שאין חשיבות לשאריות כאלו. הנפ"מ בין שני הטעמים שלטעם ראשון שונה דין

3. ועי' מנחת שלמה (ח"א סס"י מו); וע"ע כר"צ הלכות פסוקות עמ' סב גידולי ציון אות א) שמותר ליטול אתרוג של שביעית, אף שהקליפה נמאסת לבני אדם כיון ששאני מתרומה שנא' בה "משמרת תרומותי".

תרומה משביעית כי קדושת תרומה נובעת מההפרשה אך בפירות שביעית שהקדושה באה מאליה — לא תפקע הקדושה מהשאריות. לטעם השני דין שביעית יהיה כדין תרומה ולא תהיה קדושה בשאריות.

לסיכום: שאריות אוכל בכמות קטנה מאד, שאי אפשר להשתמש בהן — יתכן שמותר להפסיד אותן. אך בדרך כלל אסור להפסיד שאריות אוכל.

ג. מאימתי מותר להפסיד פ"ש

יש לברר כמה זמן אנו צריכים לשמור פירות שביעית ולהימנע מהפסדם. נאמר בתוספתא (שביעית פ"ו ה"א): "אין מחייבין אותו לזכור קניבתו של ירק ולא פת שעטיפשה ולא תבשיל שעירברה צורתו", וכן פסק הרמב"ם (הל' שמטרי" פ"ה ה"ג). בשבת הארץ (פ"ה ה"א אות א) מובאת מחלוקת האם יש מצווה לאכול פירות שביעית, ולהלכה קיי"ל שאין מצווה, והפסוק "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" מציין את ההגבלות שישנן בשימוש בפירות שביעית — לאכלה ולא להפסד, ולא לסחורה וכדו'. לפי"ז ע"כ דברי התוספתא "אין מחייבין אותו לאכול" מתפרשים כדברי הרש"ס (ירושלמי פ"ח ה"ב ד"ה אין שומעין) והחזו"א (סי' יד ס"ק י ד"ה ונראה) שלא רק ש"אין מחייבין" אלא אסור לאכול פירות אלו מפני שאכילתם היא אכילה שלא כדרכה (רש"ס) או מפני שבכך מפסידים את הפירות שעדיין ראויים לאכילת בהמה (חזו"א). עכ"פ למדנו מכאן שתבשיל שנפסד והפת שעטיפשה — עדיין קדושת שביעית עליהם ואסור להפסידם, ולכן אסור לאכול אותם במצב זה.

ויש לברר באיזה מצב של ריקבון וקלקול מצויים התבשיל שנפסד והפת שעטיפשה. בתוספתא נאמר "תבשיל שעירברה צורתו" ובירושלמי "שנתקלקל צורתו". הר"ש (פ"ח מ"ב) מפרש שעברה על התבשיל לינת לילה, ולכן נחשב התבשיל כמקולקל ואינו ראוי לאכילה, וכן פירש גם רש"ס (שם). ואמנם כתב הרמב"ם "תבשיל שנפסד", ומכאן שאין די בלינת לילה, אך בפאה"ש (סי' כד סעי' ג) מפרש גם אליבא דהרמב"ם "היינו... שעבר עליו לילה". ועי' חזו"א (שם) שמבאר לדעת הרמב"ם שמדובר שנפסד מאכילת אדם ומוכיח זאת מדברי הרמב"ם (הל' מע"ש פ"א ה"ג): "ואין מחייבין אותו לאכול פת שעטיפשה ושמן שנסרח, אלא כיון שנפסל מאוכל אדם פקעה קדושה ממנו". ולמעשה נראה שאין מחלוקת כיון שגם הר"ש המדבר על לינת לילה כותב שאינו ראוי לאכילה וזאת מפני שמדובר בתבשיל ולא בפירות חיים ולכן הוא מתקלקל בקלות ובזמן קצר וחז"ל דברו בהווה.

כאמור לעיל למדנו מדברי התוספתא שתבשיל שנפסל מאכילת אדם — אין מחייבין אותו לאכול, מפני שאין זאת אכילה כדרכה, אך עדיין — קדושת שביעית על הפירות ועל התבשיל ולכן אסור להפסידם. ההבדל בין דין מע"ש שלגביו כתב הרמב"ם (הל' מע"ש שם) שפקעה הקדושה ממנו לבין דין שביעית שלגביו כתב הרמב"ם רק ש"אינו מטפל לאכול..." הוא מובן שכן מע"ש הריהו כדין תרומה וראויים לאכילת אדם בלבד (רמב"ם הל' תרומות פ"ב ה"א, ועי' הל' מע"ש פ"א ה"ג ושם פ"ז ה"ג) לעומת פירות שביעית הראויים לאכילת בהמה (רמב"ם הל' שמטרי" פ"ז הי"ג).

החזו"א (שם) מחדש חידוש נוסף, וז"ל:

"ומניח הקליפה בכלי עד שיתעפש ויפסל מאכילת אדם ואז מותר להשליכה ואם עדיין ראויים לבהמה נראה שאם רוב בני אדם מייחדין אותן לבהמה עדיין קדשי בק"ש ואם רוב בני אדם אין מייחדין אותן לבהמה פקעה קדושתה..."

ובהמשך דבריו:

"ומניח בכלי עד שירקבו ויפסלו מאכילת בהמה ואפשר דבנפסל מאכילת אדם סגי כל שאינן מיוחדין לבהמה".

החזו"א הולך בזה לשיטתו שהקריטריון שקובע בקדושת פירות שביעית הוא שהפירות עומדים בפועל למאכל בהמה ולא די בכך שראויים למאכל בהמה, ומוכיח דבריו מדין כלאיים "עד שיקיים דבר שכמוהו מקיימין רוב העם באותו מקום" (רמב"ם הל' כלאיים פ"ה הי"ח). ובמנחת שלמה (ח"ג סי' קלב אות י) כתב שאמנם הקריטריון הקובע הוא שהפירות עומדים למאכל בהמה, אך במקרה ובעיר אין הקליפות והפסולת ניתנים לבהמות אך בכפר במקום שיש שם רפתות משתמשים בהם למאכל בהמה — נחשב לכולם "עומד" למאכל בהמה, כמבואר בתוס' (שבת צב ע"ב ד"ה ואת"ל).

לעומתם סובר מרן הרב קוק זצ"ל (שבה"א פ"ז הי"ג אות ג) שאין צורך שהפירות יהיו מיוחדים למאכל בהמה אלא די בכך שראויים למאכל בהמה אפי' ע"י הדחק⁴. ולדעה זו אין די שייפסל מאכילת אדם אלא צריך שירקב באופן שאינו ראוי אפי' למאכל בהמה ואז מותר להפסיד את הפירות.

למעשה נראה שאפשר להקל, אך יש להקפיד שאכן הפירות או התבשיל יתקלקלו מעצמם ויירקבו באופן שאינם ראויים למאכל אדם. בתבשיל תהליך הריקבון הוא מהיר ולכן לאחר יומיים לערך מותר לזרוק לפח המרכזי. בפירות, התהליך הוא איטי יותר ולכן יש לחכות כשבוע לפני זריקתם.

ד. גרמא בהפסד פירות שביעית

במאמר אחר ("דילול פירות שביעית" התורה והארץ ח"ו פרק ב) הסקנו שגרמא בהפסד פירות שביעית מותר, אך הגדרנו עפ"י דברי המהרי"ט (ח"א סי' פג) שהגרמא שמותר הוא כאשר אין עושים פעולה ישירה בפרי הגורמת להפסד הפירות כמו בנידון המהרי"ט. מדובר בהורדת עלי תותים לצורך תולעי המשי אף שכתוצאה מכך יתקלקלו התותים, אך כאמור אין פעולה ישירה בתותים עצמם. בנד"ד אף אם לא נקבל את דברי הרב קוק זצ"ל שהנחת הפירות ב"פח השמיטה" מהווה פעולה של הפסד כי עי"כ פירות אלו מאוסים לבני אדם, אך בוודאי שזוהי פעולה ישירה בפירות שתגרום לריקבון הפירות בגלל שבפח מונחים כבר פירות במצב ריקבון מתקדם.

4. בעניין מחלוקת זו ע"ע מדריך שמיטה לצרכן (פ"ב עמ' 9 הערה 2).

לאור הנ"ל אין להניח פירות שביעית בפח השמיטה כאשר יש בו פירות מימים קודמים וההצעה המוצעת היא לזרוק את שאריות של כל יום בשקית ולזרוק את השקית בפח השמיטה באופן שהפירות החדשים אינם באים במגע עם הפירות הישנים. כאשר יש פירות ממינים שונים, במידה והערבוב גורם למיאוס, הדבר תלוי במחלוקת דלעיל. לדעת הרב קוק זצ"ל נחשב הפסד ולחולקים עליו אינו הפסד. אם כתוצאה מהערבוב הפירות ניזוקים, לכו"ע יש להפריד בין המינים גם בעת הזריקה לפח השמיטה.

סיכום

1. אין להניח פירות שביעית ב"פח השמיטה" כאשר יש בהם פירות מימים קודמים בתהליך ריקבון מתקדם. לכן יש להכניס את הפירות החדשים בשקית קטנה ואז לזרוק לפח השמיטה.
2. אם הפירות הם ממינים שונים ולא נגרם לכל מין נזק ממשי, אפשר להקל במקום הצורך ולערבבם. אם נגרם לכל מין נזק ממשי כגון בתבשילים שונים וכדו' אין לערבבם, אלא יש להכניס כל מין בשקית נפרדת ואז לזרוק ל"פח השמיטה".
3. מותר לזרוק את הפירות שב"פח השמיטה" לפח המרכזי לאחר שהפירות מרקיבים ואינם ראויים למאכל אדם. בפירות יש לחכות שבוע לערך ובתבשיל כיומיים. כמובן שאם יש ב"פח השמיטה" פירות שהונחו בתאריכים שונים, יש לחכות כנ"ל מעת הנחת הפירות האחרונים.
4. במיתקן "קומפוסטר" ההנחיות הן כנ"ל (סעי' 1,2), אך מהבחינה המקצועית אי אפשר לשים במיתקן שקיות ניילון, לכן יש להשתמש בנייר עיתון או שקיות מנייר. מותר לערבב את התכולה שבמיתקן הקומפוסטר רק כשבוע (לערך) לאחר הנחת הפירות האחרונים במיתקן. יש לציין שמותר להשתמש בקומפוסט לשם זיבול הקרקע רק בהתאם להנחיות לחקלאי או לגן הנוי (לאוקמי אילנא).
5. במקומות ציבוריים ומוסדות בעיית שאריות אוכל שיש בהן קדושת שביעית אינה פשוטה כל עיקר, אך אין ספק שאין להימנע עקב כך מקניית פירות אלו, שכן קניית תוצרת שיש בה קדושת שביעית מחזקת את החקלאים, שהם המתמודדים העיקריים עם ניסיון מצוות השביעית. עדיף א"כ למצוא קולות ודרכי היתר לפתרון הבעיות הנ"ל.
6. אין מניעה לערבב פירות או תבשילים שיש בהם קדושת שביעית עם פירות או תבשילים שאין בהם קדושת שביעית, ובלבד שלא יתקלקלו או ייגרם להם נזק עקב הערבוב (עי' שבת הארץ פ"ה ה"ג אות ז).
7. הדרך הטובה ביותר, הן מהבחינה ההלכתית והן מהבחינה החינוכית היא להודיע למסובים באלו פירות וירקות יש קדושת שביעית, להניח באמצע השולחן כלי ("קולבויניק", "פח שמיטה") ובו המסובים יניחו רק את שאריות הפירות והירקות הנ"ל.

8. במידה והמסובים לא נזהרו ולא הניחו את שאריות פירות שביעית במקום המיועד, יש להניח את מה שאפשר מהשאריות הנ"ל ב"פח השמיטה", והשאר יזרוק לפח המרכזי.

הרב יעקב אפשטיין

נתינת מעשר עני במתנה ע"מ להחזיר

שאלה

כדי להינצל מגזל מעשר עני (שהוא בעיה שכיחה ביותר בשנת מעשר עני מפני שאין המגדלים מסוגלים לתת עשירית מן היבול לעניים) הציע הרה"ג יעקב אריאל שליט"א לתת את כל מעשר העני לגבאי צדקה בתור מתנה ע"מ להחזיר. וכך המעשר יינתן לעניים והם יחזירו אותו למגדלים והנזק הכלכלי למגדלים יהיה מזערי. והמגדלים כדי לא לשכוח תורת מעשר עני יתנו סכום קטן לעניים. וצריך לברר:

א. האם דרך נתינה כזו אפשרית במעשר עני.

ב. האם גבאי צדקה יכול לקבל ע"מ להחזיר.

תשובה

א. מתנה ע"מ להחזיר יש בה שני צדדים, מחד היא יוצרת קניין הגוף ומעבירה בעלות במעשה קניין, ומאידך היא פוטרת את הנותן מחובת נתינתו. כאמור בקידושין (ו ע"ב): "בכולהו קני בר מאשה לפי שאין אשה נקנית בחליפין". (והמנויים בסוגיא שם הם: מכר, קדושין, תרומה, פדיון הבן, אתרוג).

מעשר עני המתחלק בבית יש בו טובת הנאה לבעליו, והוא דומה בכך למתנות כהונה, וכשם שבמתנות כהונה הנותן יוצא ידי חובת נתינתו במעמ"ל כן במעשר עני. (וקיים במתנות כהונה איסור במעמ"ל משום מסייע בבית הגרנות, דבר שבמעשר עני לא קיים).

ב. כתב רבנו ירוחם (נתיב יט, ח"א):

"יש אומרים דמתנה ע"מ להחזיר שמה מתנה לפיכך אם נשבע ליתן כך לצדקה יכול ליתנו ע"מ להחזיר, ואינו נראה לי שכבר זכו בו עניים".

רבנו ירוחם סובר שאין אדם יכול להיפטר מנדרים או משבועות של צדקה ע"י מעמ"ל משום שהעניים כבר זכו בממון. ונראה שלא דווקא כשנשבע על דבר מסוים, אלא אף אם נשבע לתת ממון כיון שאמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט, וממון עניים כממון גבוה, הוטל עליו חוב ואינו יכול ליפטר ממנו ע"י מעמ"ל. אמנם דווקא בצדקה, אבל במעשר עני חובת הנתינה הוטלה מן התורה, והעניים עוד לא זכו במעשר¹, וע"כ לכאורה ניתן לצאת י"ח גם במעמ"ל.

1. ולרוב הראשונים (פרט לרמב"ם) תקפו כהן מוציאים מידו (ב"מ ו ע"ב). היינו אף שיש לו זכות ממונית משום ממון השבט, אין הוא יכול לתקוף ולהוציא מיד נותן המתנה במקום שיש לו טובת הנאה. וע"כ אף כאן אין עני יכול לתקוף ולהוציא מייד בעל המעשר.

ג. כתב הריב"ש (סי' שמא):

"ואי משום שנשבע לקיים הרי קיים לתת כי לא נשבע לתת מתנה גמורה ואפילו בעל מנת להחזיר שמה מתנה, ואימא לך דבהכי קיים כיון שלא פירש דהא שלא מן הדין הוא נוטל חברו ממנו. וכיון שהדין נותן שלא יקנה למה קנה עכ"ל (= השואל).

ואני אומר (= תשובת הריב"ש) ראה זה חדש הוא ומוקצה מן הדעת, שהמתחייב לתת לחברו איזה דבר שיוכל לתתו במתנה על מנת להחזיר ובזה נאמר שקיים תנאו. שאם אמרו בפרק קמא דקדושין בכולהו קני לבר מאשה וכו' היינו באותן דברים שחייבה תורה לתת, שבזה יצא ידי נתינה כיון דנתינה גמורה לשעתה היא. וכן בהיא דאתרוג קרינא ביה לכם בשעת נטילה, אבל בתנאים שבין אדם לחברו הולכין אחר לשון ודעת בני אדם... ועוד שהנותן מתנה ע"מ להחזיר הכוונה היא על מנת שיחזירנה המקבל מדעתו ומרצונו ואין כופין אותו להחזיר. אלא שאם רצה המקבל מחזיר ונתקיימה מתנתו למפרע, ואם לא רצה להחזיר ועבר זמן החזרה או נאבד הדבר הנתון בענין שאי אפשר להחזירו נבטלה המתנה למפרע.²

וא"כ בנדון זה כל שנאנס להחזיר הרי אין כאן חזרה ברצון ואינה חזרה, אך בטלה ממנו החזרה שמעתה אי אפשר לו להחזיר ונבטלה המתנה למפרע, ונמצא שלא קיים שבועתו וצריך לחזור ולתת לו הסך ההוא...".

עולה מדברי הריב"ש: בדברים שהתורה קבעה שצריך נתינה או בעלות לצורך קיום מצווה די במתנה ע"מ להחזיר, אבל בתנאים שבין אדם לחברו כוונת כל מתנה היא לנתינה גמורה ולא לנתינה עם שיור. ועוד קיום התנאי צריך להיות מרצון מקבל המתנה, אבל אם כפא אותו להשיב אין החזרת המתנה מקיימת את התנאי וע"כ לא נתקיים התנאי ונבטלה המתנה.

ד. לפי דברי הריב"ש, בשאלתנו הנוכחית, לכאורה אין בעיות אלו. ראשית זוהי נתינה עפ"י מצות התורה, כשם שבמתנות כהונה מעמ"ל מקיימת את הנתינה, ועוד שהנתינה בחזרה נעשית מרצון. אולם נתינת מעשר בדרך זו היא הערמה וודאי בניגוד לרצון התורה, שהרי המעשר ניתן לו להשלים את מחסורו ולא לפתור את בעיות הנתינה של בעלי המעשר. ועוד, אמנם הוא משיב מרצונו, עפ"י סיכום מוקדם עם המגדל, אבל סוף סוף מרצונו לא היה משיב אלא נוטל את המעשר לעצמו, ורק כדי לעזור למגדל הוא הסכים לקבל בדרך שאינה מותרת בידו כלום.

2. לכאורה רבנו ירוחם חלוק עם הריב"ש בשאלה האם הנשבע בסתם מתנה יכול לתת ולצאת י"ח במתנה ע"מ להחזיר, ומתוך בעל כנה"ג (סו"ס רלח בהג' ב"י): "וקושטא דמילתא דהריב"ש לא פליג על רי"ו. דרי"ו מיירי בנשבע לתת שום מתנה בלתי שום חיוב, דלצאת ידי שבועה במעמ"ל יצא דהשבועה אינה עושה קנין. והריב"ש ז"ל מיירי במתחייב לתת מתנה דבמתנה ע"מ להחזיר לא יצא ידי חיובו.

ה. כתב בשו"ע (יר"ד סי' רלח סעי' כג):

"מתנה ע"מ להחזיר שמה מתנה אפילו בשבועות לפיכך אם נשבע ליתן שום מתנה יכול ליתנה כך".

ובש"ך (ס"ק כח) מבואר: "דוקא לעשיר אבל לעני או לצדקה לא כדלקמן סו"ס רנח". ובסי' רנח כתב הש"ך (ס"ק כה):

"כתב ר"י (רבנו ירוחם נתיב יט ח"א) יש אומרים דמתנה ע"מ להחזיר שמה מתנה לפיכך אם נשבע ליתן כך לצדקה יכול ליתנו ע"מ להחזיר ואינו נראה לי שכבר זכו בו עניים עכ"ל, ומביאו ב"י וד"מ. ונראה דה"ה אמר ליתן בלא שבועה אינו יכול ליתנו ע"מ להחזיר מהאי טעמא, ודוקא לצדקה או לעני, אבל נשבע ליתן לחברו שאינו עני יכול ליתן ע"מ להחזיר ויצא ידי שבועה כדלעיל ס"ס רלח".

החילוק בין עני לעשיר בש"ך אינו מבורר. יש מסבירים שחילוקו הוא בין שבועה שתם אם ימצא מי שיסכים לקבל כן, לבין שבועה לתת לעני מסוים שנוצר לו חוב (ערוה"ש נדרים סו"ס רלח). ויש מי שמשמע מדבריו שיש חילוק עקרוני בין עני לעשיר בכל מצב (כנה"ג סו"ס רלח).

נלענ"ד להסביר את דברי הש"ך כך. במתנה ישנם שני צדדים: (1) הנתינה, (2) השלמת חסרונו של המקבל. במתנה שהנותן מתכבד העיקר הוא הנתינה ולא הקבלה והשלמת החסרון, וכדוגמת "הילך מנה ואתקדש אני לך... מקודשת... באדם חשוב עסקינן דבההיא הנאה דקא מקבל מתנה מינה גמרה ומקניא ליה נפשה" (קדושין ז ע"א). מתנות כהונה הן מתנות "גדולה" הנובעות מחשיבותו של הכהן³. הנותן מתכבד בנתינתו לכהן, וע"כ יוצא י"ח במתנה ע"מ להחזיר. אבל מתנ"ע ובתוכן מעשר עני נועדו להשלים את חסרונם של העניים וע"כ מתנה המשיירת בסופה של נתינה את המעשר ברשות הנותן אינה מוציאה אותו י"ח. (וכן מעשר ראשון שהוא כשכר עבודה — "חלף עבודתם" [במדבר יח, כא] לכאורה אין יוצאים י"ח במעמ"ל)⁴.

ז. טעם נוסף שאין לתת מ"ע במעמ"ל הרי הפסוקים (דברים יד, כח; כו, יב) מהם נלמד דין מעשר עני אומרים: "מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא והנחת בשעריך. ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך ואכלו ושבעו..." וא"כ נתינתו היא לשם אכילה ולא לשם החזרה. ואם המעשר אגוד ביד הנותן והוא נוטלו אצלו אין בכך נתינה לשם אכילה⁵. ובהלכות

3. ובכך מוסברת הברייתא באבות (פ"ו מ"ה) שהכהונה נקנית בכ"ד דברים.
4. אמנם, הרמב"ן (סה"מ לרמב"ם השגות על שורש יב) כתב שיש במתנות הטובלות (תרומות ומעשר ראשון ועני) שתי מצוות הפרשה והנתינה והקיש בין כל הנתינות. ולפי"ז אין לחלק בין מתנות כהונה למ"ע, אולם ניתן להסביר שלא ירד לחלק בין סוגי הנתינות.
5. וכעין טעם זה הביא בבאור הלכה (סי' תרצד ד"ה ליתן) משם הפמ"ג לגבי משלוח מנות שצריך להיות דברים הנאכלים ואין יוצאים במעמ"ל והסתפק לגבי מתנות לאביונים. ולפי דברינו בטעם הראשון נראה שאין יוצאים בכך.

נתינתו כותב הרמב"ם (הל' מתנ"ע פ"ו ה"ז): "נותן לכל עני שיעבור עליו מן המעשר כדי שובעו, שנאמר: ואכלו בשעריך ושבועו" (דברים כו, יב). ובהלכה הבאה מובאים השיעורים של "כדי שובעו". ואע"פ שהרמב"ם כתב זאת דווקא לגבי מ"ע המתחלק בגורן, שצריך לתת כדי שובעו, אבל לגבי מ"ע המתחלק בבית (שם ה"ב) כתב שיכול לתת אפילו כזית משום ששם יכול העני לקנות (וברדב"ז כתב שלמד זאת מן הפסוק), בכ"ז הפסוק מוכיח שנתנתו היא לשם אכילתו ולא לשם השבתו לבעליו. עולה משני הטעמים, שמעמ"ל אינה דרך מותרת לנתינת מעשר עני, וממילא אין לפתור את מצוקת המגדלים לנתינת מעשר עני בדרך זו, והדברים עדיין צריכים ראייה.

ח. בהצעה המקורית נכלל שיתנו את המעשר במעמ"ל לגבאי צדקה והוא יחזיר. ונסתפקתי האם בסמכות הגבאי לבצע פעולה כזאת. ונראה פשוט שאם היינו דנים רק מדיני זכיה אין זכיה במעמ"ל נקראת זכיה, וממילא אין הזוכה יכול לזכות לחברו בדרך זו. לדוגמא: כהן הזוכה לאחר בתרומה גדולה ע"מ להחזיר ומחזירה לאחר שזכה, כדי שהנותן ייצא ידי מצוות נתינה. נראה פשוט שאין זה נחשב לזכות שהרי לא הכניס לרשותו כלום ולחוב לכהן אחר אינו יכול, וע"כ אין בכך נתינה. אולם גבאי נחשב ממש כיד עניים, וע"כ השאלה האם ביד גבאי אף להחזיר ובעצם לגרום שביד עניים לא יישאר כלום וצ"ע.

תשובת הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (מתוך מכתב)

אין ספק שנתנת מעשר עני במתנה על מנת להחזיר היא הערמה גלויה ואסורה לכתחילה. כוונת התורה היא ללא כל ספק שהעני יקבל מעשר עני ויחיה ממנו. ובמתנה על מנת להחזיר הוא לא קיבל למעשה דבר. אך ה"ה לתרומה. ובכל זאת התורה אפשרה לצאת ידי חובה בזרז זה והדבר מסור לחכמים מתי להשתמש בדרכי הערמה כאלו שהתורה אפשרה אותם לשעת הדחק. המצב בו אנו נתונים הוא שעת הדחק, שאולי אין ברירה אחרת אלא להשתמש בדרכי הערמה כדי לקיים בינתיים זכר למצווה, שלא תשתכח עד אשר תימצא דרך טובה יותר לקיום המצווה כרוחה והלכתה. כל הצעה אחרת שהוצעה אינה פותרת את הבעיה. אפילו אם נתסתפק במתן 1/2 אחוז (%) כפי שהציע הגרשז"א עדיין אין החקלאים והמשווקים מסוגלים לעמוד בסכומים כאלה, בעיקר בגלל התחרות מצד מגדלים אשר משווקים טבלים גמורים או מצד משווקים אשר מוכרים מעשר עני שהופרש ע"י קביעות מקום ולא ניתן לעניים, והרי זה גזל גמור. לכן הצעתי כהצעה שאין מנוס ממנה, להפריש ע"י מתנה ע"מ להחזיר והגבאי לא יחזיר אלא תמורת תשלום כל שהוא. אך תשלום זה אינו עבור מעשר העני עצמו אלא תמורת הסכמתו של הגבאי להחזיר, ואז הגבאי יסכים לסכום סביר שהמגדל

□□ □□□□ □□□□□

או המשווק יוכלו לעמוד בו. הוא מוסמך לעשות זאת בשם העניים, שאם לא כן לא יקבלו כלום, ועדיף לעניים לקבל משהו אעפ"י שבעצם מגיע להם יותר, מאשר לא לקבל כלום. וגם זה בכלל "זכין לאדם שלא בפניו".
והנלענ"ד כתבתי, וה' יצילנו משגיאות,

□□

הרב משה ויא

נתינה הכשר לירקות המוחזקים בתולעים (תגובה)

הרב ויטמן דן באריכות באמונת עיתך (37 עמ' 41), להתיר לכתחילה להגיש במסעדות בעלות תעודת כשרות רגילה, ירקות המוחזקים בתולעים, שעברו טיפול אשר אינו מבטיח את ניקיונם המוחלט של הירק.

אין בדעתי להיכנס במסגרת זו לוויכוח הלכתי בנושא ובפרט שכבר הארכנו בספרנו "בדיקת המזון כהלכה" ברוב הנושאים הנידונים במאמר:

1. בנידון שגם לאחר ניקוי שאינו מושלם, הירק נשאר בגדר מוחזק בתולעים (חלק ההלכה פרק ד, סעיף ז).

2. בעניין שתולעים אינם בטלים בתערובת (פרק ז והערות 1,2)

3. בעניין גודל החרקים האסורים (פרק ב, ובהערה 6 שם, הבאנו את לשונו של הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, כפי שהורה **למעשה**, ולא כמצוטט במאמר מתוך מכתב שהגרש"ז א הדגיש **שאינו להלכה**).

ברצוני להתמקד על הבסיס המרכזי של המאמר המבסס את דבריו על דברי הכרתי ופלתי (י"ד סי' ק ס"ק ד), שיש ביטול ב-960 או ב-1200, והביאו בספר ערוך השולחן.

אבל הכותב הנכבד לא ציין שכל דבריו של הכרתי ופלתי הם לימוד זכות על כלל ישראל, בדבר שלפי המציאות בתקופתם לא היה לו פתרון, כגון מילבן (אקריות) זעירים ביותר שהיו מצויים בכל מאכל יבש כגון: קמח, גריסים, פירות יבשים. ואם הם אסורים על פי ההלכה, כמעט ולא נותר להם מה לאכול, היות ואין דרך לנקות מאכל הנגוע במילבן ומסכם את דבריו, והעתקנו את לשונו בספרנו (פרק ז הערה 2): "וחס וחלילה (שלא) להקל, רק על כל פנים יש התנצלות וכו' וכתבתי כתריס בפני הפורענות אבל חס וחלילה לסמוך על זה כפי האמור בשו"ע ובפוסקים", וכן הביא בערוך השולחן שהוא לימוד זכות.

ולא אבין איך שיך ללמוד מלימוד זכות של בדיעבד במקום שאין עצה אחרת (היות ואין דרך לנקות מאכל הנגוע במילבן) לגבי מתן הכשר **לכתחילה** לירקות מתולעים.

כל אדם הרוכש מאכל שעליו מתנוססת תעודת כשרות — גם בכשרות רגילה, סומך על כך שנותן ההכשר עשה את המקסימום כדי שהמאכל יהיה כשר על פי הדין ולא מאכילים אותו מאכל שיש בו איסורים דאורייתא (!) על סמך "לימודי זכות" או ביטולים של בדיעבד.

ובפרט בימינו שירקות "ללא תולעים" מצויים בכל מקום וניתן להשיגם בקלות, ובכמה רבנויות כבר הנהיגו שירקות אלו הם תנאי גם עבור כשרות רגילה, והדבר

מתקבל בהבנה גם אצל בעלי מסעדות ובתי מלון. אם כן למה נרפה ידיהם של העושים מלאכתם באמונה, ולהפך מוטל עלינו לחזק אותם מקומות שידם רפה, כדי שיחייבו גם הם תקנה זו.

לסיום ברצוני להבהיר את דעתו של הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל, היות והכותב הנכבד מביא כבסיס לדבריו את דברי הגרמ"פ זצ"ל בעניין גודל התולעים (כפי שהובא בשו"ת אגרות משה בחלק יו"ד ח"ד סי' ב) שם מובא: "שאפשר שדבר שלא נראה למעשה [להדיא] לעינים אינו אסור" המעיין שם יראה שהמילה "להדיא" מופיעה באותיות יותר קטנות, והיא תוספת של העורכים ולא מדברי הגרמ"פ (ראה שם בהקדמה עמ' 1) ותוספת זו משנה את כל המשמעות הדברים, ובנוסף הוא אינו מכריע להיתר בתשובה זו.

לעומת זאת בתשובות שהודפסו בחייו אוסר באופן החלטי התולעים הקטנות המצויות בחסה (כנימות עלה) (חלק או"ח ח"א סי' צג, ג). וכן אוסר את התולעים הקטנים המצויים בכרוב (תריפסים) ומציין שרבים נמנעו מלאכול כרוב מחמת קושי הבדיקה מהחרקים הקטנים ואוסר גם לשווק סלט כרוב שלא נבדק כראוי (ולא סומך על ביטול) (חלק יו"ד ח"א סימן לה), ובתשובה אחרת (חלק יו"ד ח"ב סימן כה) כותב: "וראמנע לעדעס (חסה ערבית) מצוי תולעים טובא וגם שהתולעים הם ירוקים כמראה העלים וצריך לבדקם בעיון גדול ללא בדיקה אסור אפילו בדיעבד".

ויה"ר שלא ניכשל בדבר הלכה.

הרב יואל פרידמן

נתינת כשרות בירקות עלים שלא מגידול מיוחד (תגובה)

אין ברצוני להאריך בדברים בתגובה למאמרו של הרב ויטמן (אמונת עתיך 37 עמ' 41), שכן לענ"ד נראה שהדיון מוצה, עם זאת ברצוני להיות כמראה מקום מתוך החיבור "פסקי הלכה – הלכות תולעים" שאנו מפרסמים מדי חודשיים, ולהעיר שתי הערות.

- א. בעניין גודל החרק – חרק קטן, אם נראה כשהוא זז, ואפי' אם נמצא במקומות מסתור – אסור, עי' אמונת עתיך 31 סעי' י-ג ובהערות.
- ב. כל זמן שהחרקים שלמים – יש להם דין בריה, עי' אמונת עתיך 34 סעי' א-ב ובהערות.
- ג. חרקים קטנים, כיון שאפשר למוצאם ואפי' שיש בכך טורח וקושי נחשבים כניכרים ואין כאן תערובת, עי' אמונת עתיך 34 סעי' ד והערה 9.

ד. הרב ויטמן במאמרו (שם עמ' 44 סוף פרק ג) מסכם לאחר שדן בדין אין מבטלין איסור לכתחילה, ש"אם הוצאת החרקים כרוכה בטרחה רבה, מותר לטחון את הירק ולבשלו, או להשתמש בו באופן כזה שהחרקים שוב לא יהיו ניכרים (כגון בסלט בו יש גם גרגרי פלפל כמון וכדומה), וע"י כך לבטלם ברוב היתר...". דבריו מסתמכים על פסק השו"ע (יו"ד סי' פד סעי' ט) שאם עבר ובישל בלא בדיקה, אם אינו יכול לבדוק – מותר. נקודת המוצא ששכיחות החרקים בירקות עליהם היא של מיעוט מצוי בלבד כפי שציין הרב ויטמן (עמ' 47 הערה 8). ואכן דין זה של השו"ע הוא רק במציאות של מיעוט מצוי כמבואר בדברי הרשב"א¹, ולכן יש להתייחס למציאות זו כאל ספק². אך מבדיקות מעבדה שערכנו (עי' בעיקר אמונת עתיך 8 עמ' 46, אמונת עתיך 11 עמ' 44) מסתבר שהנגיעות בירקות עליהם היא בוודאי למעלה מ-50% ולרוב ישנם כמה וכמה חרקים בכל ראש כרוב, חסה וכדו'³. בנוסף, למדנו מדברי הרשב"א שיש להתיר רק במקרה של עבר ובישל, וזאת מפני שמלבד הספק אם היה חרק ייתכן שהוא נימוח. אך לשיטתו של הרב ויטמן שחרקים בטלים בתערובת (בסלט וכדו') לשם מה הצריך הרשב"א את הבישול, ולשם מה יש צורך שיהיה נימוח?

ה. נראה לענ"ד שיש לחלוק על כל מהלך תשובתו של הרב ויטמן, שכן הוא מוכיח

1. תורת הבית (בית ג שער ג עמ' פד), ודברי הרשב"א הם המקור לשו"ע.
2. ועי' ש"ך (סי' פד ס"ק כט).
3. במיעוט מצוי חובת הבדיקה היא מדרבנן בלבד, עי' אמונת עתיך (35 סעי' ה) אך בשכיחות של רוב ויותר חובת הבדיקה היא מדאורייתא עי"ש (סעי' ג).

בתחילה שחרק שמצוי בסלט, זו תערובת כיון שאין החרק ניכר. הוא דן בדין אין מבטלין איסור לכתחילה ובדין בריה, ולבסוף מסיק שהיה מקום להתיר אפי' כאשר היה בוודאי איסור בתערובת, אך בנד"ד כיון שאין זה אלא מיעוט המצוי הוה ספק.

כל התשובות שהרב ויטמן מביא עוסקות בדין תערובת ובמציאות של **בדיעבד**. השאלה שהרב ויטמן דן בה היא **לכתחילה** (לפני עירוב התערובת) שכן הרב הנותן את ההכשר הריהו לוקח על עצמו את התפקיד של האדם האוכל⁴ שחייב לבדוק את הפרי לפני שהוא אוכל אותו כמבואר בשו"ע (שם סעי' ח): "כל מיני פירות שדרכן להתליע... לא יאכל עד שיבדוק..." — **וכי יכולים הרב או האוכל לסרב לבדוק ולאחר מכן להתיר מטעם ביטול איסור בתערובת?! על כגון דא כתב בפרי תואר (מובא בדרכ"ט סי' פד ס"ק קכב) שאין להתיר מטעם עבר ובישל וקונסים את מי שלא בדק⁵.** ואמנם נכון שאנו דנים במקרים שההנחיות של הרבנויות הן לנקות ולבדוק את הירקות לפני הבישול, אך כו"ע יודעים שאין שום אפשרות שהמשגיח הנמצא במקום ישתלט על ניקוי ועל הבדיקה כדבעי. גם אם יש מקום לדיון על המידה ועל הרמה של הבדיקה שחכמים חייבו, ואכן מסתבר שאין צורך לשכור את שירותיו של עובד מעבדה לשם כך, אך בוודאי שכאשר מלכתחילה האדם שבודק יודע שבדיקתו אינה יעילה, והוא עצמו, וכלפי עצמו, לא הוציא הספק מלבו — בוודאי שאין בדיקתו מועילה, וכדברי הרשב"א (חולין ט ע"א) שאם אוכל ללא בדיקה הוה מעלים עיניו מן האיסור⁶.

4. אנו מדברים על מוצר שראוי לאכילה מיידית ואין אפשרות לבדוקו, ולכן חובת הבדיקה אינה יכולה להיות מוטלת על האדם האוכל אלא על הרב המכשיר.
5. וכעין זה עי' אמונת עתיך (37 סעי' ז והערה 14) בשם הפמ"ג.
6. סברה זו היא בנוסף לחובת הבדיקה מטעם מיעוט המצוי.

הרב זאב וייטמן

נתינת הכשר לירקות המוחזקים בתולעים (תגובה)

כפי שכבר כתב ידידי הרב יואל פרידמן שליט"א (להלן: הרי"פ) אני מסכים כי הנושא מוצה והמתעניין והמעניין יוכל למצוא תשובות והתייחסות לרוב ההערות והתגובות על דברי בדברים שכתבתי בגליון הקודם, ואין טעם לחזור ולדוש בדברים¹. אלא שמכיוון שממאמרי הקודם הושמט ציטוט דברי ה"כתב סופר" (סי' סג) אני מוצא לנכון להביא את דבריו כאן, במיוחד, שדברים אלו מתאימים כדי להשיב על עיקר דברי המשיגים:

"מצאתי את שאהבה נפשי בפלתי סי' ק' שירד להציל נפשות רבות מחרון אף ה' ביום הדין כי כמעט אין מנוס לעזרה בימים חמים שכמעט אין מזון ומחיה שאין בו רחש וכמעט א"א לבדוקו ועשה סגורים ומגבב שיטות דבריה בטילה ב-960 בצרוף שיטות הרי"ף ורש"י דבריה בטילה והנה ירד להציל ע"פ כמה שיטות, ובכל זאת אין יוצאים י"ח המחבר דפוסק בהחלט דבריה אינה בטילה ולא הזכיר כלל שיטות החולקים, וכן הרמ"א לא הביאה בשם י"א ומאין יבוא עזרנו לשיטתו ופסקו של המחבר והרמ"א אשר מפיהם אנו חיים ומימיהם אנו שותים להלכה ולמעשה...? ולכן שינסתי מותני להוסיף מיא וקמחא ויגעתי ומצאתי לצאת ידי שמים לכל שיטות ראשונים ולפסק הלכה".

1. ובכל אופן, קשה לי להתאפק ולא לומר מילה לגבי המשפט בדברי הרב וייא בהתייחסו לדעת הגרש"ז אויערבך שהזכרה בדברי: "שם (בספר בדיקת המזון כהלכה) הבאנו את לשונו של הגרש"ז אויערבך כפי שהורה למעשה ולא כמצוטט במאמר מתוך מכתב שהגרש"ז א"ה הדגיש שאיננו להלכה". עכ"ד. הדברים שהובאו בשם הגרש"ז אויערבך בספרו של הרב וייא צוטטו מתוך מאמר של הרב אליקים שלנגר שמסר דברים ששמע כנראה מהגרש"ז אויערבך. ועם כל הכבוד לדברים הנאמרים "בשם גדולי ישראל הלכה למעשה", הרי שבמקרה של סתירה כביכול, אני מעדיף דברים שנכתבו מפורשות ע"י גדולי ישראל כתשובה לשאלות הלכתיות מעשיות, למרות ההסתייגות המקובלת שהדברים לא נאמרים הלכה למעשה, על פני דברים הנכתבים בשם גדולי ישראל ע"י מי שמעידים ששמעו את הדברים מפיהם (ולא מפי כתבם) הלכה למעשה (אם כי כשלעצמי אינני חושב שיש סתירה בין הדברים ודו"ק).

וכיוצ"ב לגבי מה ששמע מדבריו של הרב וייא שדברי הגרמ"פ שהובאו במאמרי אינם מוסמכים ובתשובות אחרות כתב בניגוד למה שציטטתי בשמו. כל המעיין בדברים יראה שבכל התשובות שציטט הרב וייא הגרמ"פ אינו עוסק בגודל התולעים הנאסרים, ושכל התשובות הינן דווקא תשובות להקל למעשה בירקות שלא נבדקו בארה"ב שם לדעת הגרמ"פ החרקים אינם מצויים כפי שהיו מצויים באירופה (ועל כך לא כתב דבר למעשה), והתשובות שהובאו אינן סותרות בהכרח את התשובה המצוטטת במאמרי, שכל מגמתה לסתור את אלו שאמרו סברות מתוך דיוק בדבריו של הגרמ"פ, כפי שעושה הרב וייא, ובדיוק כנגד זאת כתב, שאין רצונו להמנות עם האוסרים שימוש בירקות עלים שסביר להניח כי לא מצליחים לנקותם באופן מוחלט ושדבריה דעתו להקל בכך, ועיי"ש.

ובמסקנת דבריו כתב:

"ועלה בידינו כי לכל הדיעות אין לחוש לרחשים אשר שיער הפלתי כי יש 960 ויותר ורחשים אלו פגומים הם, ולרוב השיטות לדברינו אין צריכים ביטול כלל, ולכל היותר בטיילים ב-1960 ואנחנו נמלטנו. ואודה לה' אשר הודיענו את כל זאת, את עמלי ויגיע כפי ראה אלקים, וחכני להיות סניגור... שיוצאים ידי שמים אליבא דכל הדעות, וה' יראנו מתורתו נפלאות".

דהיינו, לדעת ה"כתב סופר", גם במציאות בה המזון היה מלא בשרצים אסורים באופן שלא ניתן לנקותו מהם, יוצאים ידי שמיים אליבא דכל הדעות ולא מדובר כאן רק על לימוד זכות ויציאה ידי חובה אליבא דכמה שיטות כפי שמשמע מהכרתי ומאחרים. וגם אליבא דהכרתי ברור שאין הצדקה ואין אמת בהאשמתו של ידידי הרב משה ויא (להלן: הרמ"ו) שכביכול לגישתי "מאכילים מאכל שיש בו איסורים דאורייתא (י) על סמך לימודי זכות או ביטולים של בדיעבד" (סימן הקריאה במקור), שהרי לא יעלה על הדעת להעליל על גדולי ישראל שעל סמך לימודי זכות האכילו איסורים דאורייתא. וכבר הוכחתי בדברי שלא מדובר על ביטול איסור לכתחילה, ולא על איסור דאורייתא מכיוון שמדובר בתערובת ובריה אינה בטילה בתערובת רק מדרבנן, ושגם באיסורים חמורים ביותר כגון חמץ סומכים על ביטולים בדיעבד ונותנים הכשרים על סמך ביטולים כאלו. והכל סומכים על ביטול בדיעבד של חרקים האסורים מהתורה שסביר להניח שנימוחו ושנתרסקו, ולא מצאנו מי שחוששים שמכיוון שחלקי השרצים ניכרים אין זו תערובת כלל, וזאת אפילו לגבי כשרויות למהדרין, ואינני מבין מה תלונתו של הרמ"ו כנגד מי שסבורים כי הדין של בריה שאינה בטילה לא נאמר לגבי תריפסים וכנימות, כפי שהבאתי בדברי הקודמים, וממילא יש לדון בהם כפי שהרמ"ו דן לגבי חרקים שאינם שלימים, ורק על בסיס עובדות ויסודות הלכתיים אלו סמכו גדולי ישראל שלימדו זכות.²

כמו"כ, הדגשתי שדברי אמורים רק לגבי מציאות בה ביצעו בירקות טיפול מסוים (השרייה במלח, שטיפות וכד') אם כי לא טיפול מספיק ומושלם, וכיוון שכן אין מקום להערתו העיקרית של הרי"פ שיש להתייחס למציאות כאל וודאי ולא כאל ספק, מכיוון שגם אם עדותו נאמנה עלי מבחינת מצב הנגיעות בכרוב לא מטופל, הרי ברור שלאחר שטיפות וטיפולים אפילו אם הם אינם מספיקים כדי להבטיח ניקיון מוחלט מחרקים, לא מדובר בודאי איסור וגם לא ברוב. וכמו"כ, מכיוון שהירקות עברו בדיקה וטיפול מסוימים הרי גם טענתו של הרי"פ בדבר אי מילוי

2. ואין כל פסול בכך שהדברים נאמרו כלימוד זכות, ומצינו שרבים (כולל כל הרבנויות נותנות ההכשרים) סומכים על לימוד הזכות לסמוך על הערוב בשבת על בסיס הדעה שאין לנו בימינו רשות הרבים, ועל לימוד הזכות על בנות ישראל הטובלות בלילות שבת בחמין, ורבים סומכים על לימוד הזכות שלא לישן בסוכה, ועל לימוד הזכות לצאת בתכשיטין לרשות הרבים, ועל עוד מאות לימודי זכות שמצינו שהובאו בפוסקים וסומכים עליהם הלכה למעשה.

חובת הבדיקה המוטלת על הרב כעומד במקום האוכל איננה רלוונטית, מכיוון שכפי שכתבתי סביר להניח כי גם בבדיקה כזו יוצאים ידי חובת בדיקה בדיעבד.

כאמור, אע"פ שלדעת ה"כתב סופר" "לכל הדיעות אין לחוש לרחשים אשר שיעור הפלתי כי יש 960 ויותר ורחשים אלו פגומים הם, ולרוב השיטות לדברינו אין צריכים ביטול כלל", אני מודע לכך שיש דעות שונות מה"כתב סופר" ושדברי הכרתי הנן לימוד זכות בדיוק בגלל העובדה שאינם אליבא דכו"ע, ולכן אני שוב מוצא לנכון לחזור ולהדגיש שבניגוד לדברי הרמ"ו והרי"פ דברי לא נאמרו לכתחילה ולא למי שרוצה להקפיד על מהדרין, וכל שאמרתיו הוא שאע"פ שאשרי כל מי שמקפיד על ירקות מגידול מיוחד, אין מקום לשלול תעודות כשרות ואין להוציא לעז על אלו שלא משתמשים בירקות אלו ולומר שהם מגישים מזון לא כשר. ולדעתי, מי שמקילים בשימוש בחלב נכרים, בג'לטין, בבשר לא חלק, בבשר קפוא, בירקות מהיתר מכירה, ובהסתמכות על רוב בחשש ערלה, ועל קולות בבישולי נכרים, בהכשרות, בשאלות חשש יין נסך, והסתמכות על הכשרים הניתנים ללא השגחה וביקורת מספקת ועוד ועוד, יכולים גם לסמוך על המקילים בנושא הנ"ל. ולכן אין זה נכון לכתוב שלדעתי הדבר מותר לכתחילה, שהרי כל טענתי היא שבדיעבד אין מקום לאסור או לשלול כשרות ממי שלא מסכימים ולא מוכנים להשתמש רק בירקות מגידול מיוחד, ואין כל מקום להוציא לעז על רבים וטובים בקיבוצים דתיים, בבתים שומרי כשרות, בצבא ועוד ועוד המשתמשים בירקות עלים רגילים, שהם אוכלים ומאכילים איסורי דאורייתא, מכיוון שסוף סוף יש להם על מי ועל מה שיסמכו.

ואצטט כאן עוד קטע שהושמט ממאמרי הקודם:

בכל מקרה, נראה כי קודם לדרישה חד משמעית לשימוש בירקות מגידול מיוחד לצורך כשרות רגילה שם סומכים על היתרים רבים נוספים, נראה בעיני שיש להזהיר את הרבנויות הנותנות הכשר למסעדות, מטבחים וקייטרינג להקפיד שהמטבח בו מכינים את האוכל יהיה נקי מחרקים מעופפים, וכמו-כן חדר האוכל או המקום בו נערך האירוע. ולא פעם ולא פעמיים הייתי נוכח באירועים שנערכו בשעות הלילה במדשאה מוארת בה התעופפו עשרות שרצים שחלקם עשו את דרכם לסלטים שנעשו תחת הכשרים מהודרים מירקות מגידול מיוחד "ללא כל חשש חרקים ותולעים", והמעופפים הללו שקעו בתוך הסלטים ונאכלו ע"י הסועדים המקפידים על כשרות מהדרין בלבד, ובוודאי שאין כל טעם להקפיד על ירקות מגידול מיוחד אם לא דואגים ומקפידים הקפד היטב שבמהלך הכנתם עד לאכילתם לא ייכנסו לתוכם שרצים וחרקים שלגביהם אין כל ספק שהם אסורים מן הדין.

ובשולי הדברים אני מוכרח להעיר גם על גישתו המחודשת של הרי"פ שהרב המכשיר עומד במקום האדם האוכל. אני אינני רואה את הדברים כך, ולדעתי, הרב המכשיר חייב לפסוק אמת בשאלה העומדת לפניו — האם ללא שימוש בירקות

□□ □□□□ □□□□□

מגידול מיוחד המזון איננו כשר אם איננו עובר טיפול יסודי ובדיקה מקצועית, או שמדובר בהידור. ולענ"ד, אי אפשר לומר על מזון שיש רבים שמוצאים לו דרכי היתר שהוא אסור ואיננו כשר ולהפסיד ממונם של ישראל. עם זאת ברור, שהרב המכשיר חייב לציין שהכשרו איננו אליבא דכל הדעות ולכן עליו להדגיש שמדובר בכשרות רגילה ולא למהדרין, והאוכל והקונה יכול לבחור האם ברצונו לסמוך על קולות ועל נושאים הנתונים במחלוקת, או ברצונו להדר ולאכול רק דבר הכשר אליבא דכל הדעות.

□□

הרב יגאל הדאיה

בדיקת מזון נגועי*

- א. מזון החייב בדיקה (מן התורה או מדרבנן)¹ יש לבדוק את כולו ואין די בבדיקת מקצתו; ואף אם רובו נבדק ונמצא נקי, יש להמשיך ולבדוק את השאר.²
- ב. מינים שידוע שאין בפירות נגיעות אא"כ ישנו סימן חיצוני ע"ג הפרי, די לבדוק או להסיר את הפירות שהסימנים נראים עליהם, ואם תתכן נגיעות גם ללא סימן חיצוני יש לבדוק את כל הפירות בבדיקה פנימית.³
- ג. לפי האמור אין להסתפק ב"בדיקה מדגמית" למזון שנגיעותו תדירית. הפוסקים מתירים לדגום מזון רק במקרים מסוימים, כדלהלן:
1. אם המזון בו רוצים להשתמש נקי בדרך כלל אלא שבתנאים מסוימים הוא נגוע, בעונה מסוימת או כשגדל באזור מסוים או הוחזק בתנאים גרועים. במקרה זה מטרת הדגימה תהיה כדי לברר אם המזון שלפנינו משתייך אל הרוב הנקי ופטור מבדיקה ואם תימצא בו נגיעות אזי כולו יהיה חייב בבדיקה.⁴
2. אם ידוע מן הניסיון שטבעו של מין זה, שאם הוא נגוע — הנגיעות היא

- * מתוך ס' בהל' תולעים שנערך ע"י צוות המכון, הנמצא עדיין בכת".
1. כשרוב המין נגוע או כשנמצאו חרקים במזון שלפנינו הבדיקה דאורייתא וכשרק מיעוט המין נגוע אלא שהוא מצוי ולא זניח בדיקתו דרבנן. עי' אמונת עתיך (חוברת 35 עמ' 37).
2. בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' רעד) כתב וז"ל: "המינין הללו, בלי ספק הרחש מצוי בהן. ולפיכך, אעפ"י שבדק קצתן — אין בדיקת הקצת מטהרת חברותיה. כי באמת אין הרחש מצוי ברוב, ומכל מקום הוי מיעוט המצוי. וכל שמצוי — אין סומכין על בדיקת הקצת ולא על בדיקת הרוב. והמשל בזה, בדיקת הריאה שהוא מיעוט המצוי, ואין סומכין על בדיקת המקצת, ואפילו על הרוב".
- וכ"כ הרמ"א (סעי' ח בהג"ה); ועי' שו"ת הרמ"ק (יו"ד סי' לב אות ג), שו"ת בעי חיי (יו"ד סי' קכז), שו"ת צמח צדק (יו"ד סי' מז). וצ"ע אם לאחר הבדיקה החלקית תרד מידת השכיחות ממיעוט מצוי למיעוט שאינו מצוי, אם צריך להמשיך ולבדוק, עי' שו"ת טוב טעם ודעת (ח"א סי' קכג) שהחמירו חכמים מכיון שהתחיל לבדוק ויכול לסיים את הבדיקה בקלות. ומדבריו משמע שאם המשך הבדיקה קשה לביצוע או שהוא מחייב פעולות אחרות לגמרי — ניתן לסמוך על הבדיקה הראשונית, וצ"ע.
3. כ"כ מהרש"ל (יש"ש חולין פרק ג סי' ק); שערי דורא (סי' מו), מכוונות ועטרת שלמה (ס"ק ו); ט"ז (ס"ק יד); פמ"ג (מש"ז ס"ק יג, שפ"ד ס"ק כב, כז) שנוהגים לבדוק הקטניות אחד אחד אם יש בהם ריעותא מבחוץ ולברור את המנוקבים מבחוץ בלבד; ועי' מזמור לדוד (מובא בדרכ"ת ס"ק צח) שמסיק דהיינו דווקא בפירות שחיצוניותם מעידה על פנימיותם אבל אם ידענו שאין החוץ מעיד על הפנים יש צורך בבדיקה פנימית וכך מסיק הדרכ"ת (ס"ק צח). ועי' פרי תואר (ס"ק יח) שהחמיר ומ"מ מודה שדי בבדיקה חיצונית היכא שהסימנים מובהקים (שם ס"ק טו). ועי' אמונת עתיך (חוברת 9 עמ' 29).
4. עפ"י שו"ת טוטו"ד (מהד"ג ח"א סי' קכג); ערוה"ש (סעי' סה). וכ"כ בשו"ת הרמ"ק (יו"ד סי' לב אות ג) בדינם של פירות המתלעים בתלוש. ועי' אמונת עתיך (חוברת 8 עמ' 16).

- במידה רבה, ואם הוא נקי — הוא נקי לגמרי, אזי יש לדגום את המזון ואם תימצא נגיעות יש לבדוק את כולו ואם יימצא נקי — פטור מבדיקה⁵.
3. מזון שעבר טיפול מנוסה שמטרתו הסרת החרקים, יש לדגום את המזון לצורך בדיקת מידת השפעת הטיפול ואם יימצא נקי אזי פטור מבדיקה⁶.
- ד. "דגימה" האמורה במקרים הנ"ל, היא בדיקת שלוש יחידות מתוך המכלול. במקרים בהם ברור שבדיקת השלוש תביא לתוצאה אקראית שאינה משקפת את המכלול יש לבדוק כמות מספקת המהווה בירור לניקיון המוצר⁷.
- ה. הבדיקה צריכה להיעשות במתינות, ולדעת כמה פוסקים אין לסמוך על מי שהוא בודק במהירות⁸. ומן הראוי שהבודק מזון יידע כיצד אמורים להיראות החרקים שעלולים להיות במזון הנבדק (גודל, צבע, צורה וכו'), או לפחות להיות ערני לכל דבר זר הנמצא בתוך המזון⁹.
- ו. הבדיקה של המאכלים הטעונים בדיקה תיעשה על ידי אדם ירא שמים. אין לסמוך על בדיקה של אדם שאינו נזהר מאכילת חרקים, אא"כ יש עליו פיקוח של משגיח כשרות וכדו'¹⁰.
- ז. אין לסמוך על בדיקה של גוי, גם אם הוא מקפיד על היגיינה וניקיון אלא אם כן הוא פועל של בעל הבית, המודע לחומרת איסור חרקים אצל הישראל, וידוע לו שאם לא יבדוק היטב הוא עלול להיתפס ולהיענש על ידי בעל הבית, או ע"י משגיח הכשרות¹¹.
5. עפ"י שו"ת צמח צדק (יו"ד סי' מז אות ד), המסביר שאין לסמוך על בדיקת רוב מפני שאין בדיקת הרוב מעידה כלל על המיעוט שעדיין לא נבדק. ומכאן שאם בדיקת מקצת באמת מעידה על השאר — יש לסמוך עליה. ולמקרים נדירים אין לחשוש.
6. עפ"י שו"ת הרמ"ץ (יו"ד סי' לא אות ה) שכתב שאם ניפו קמח שהיה מתולע ורוצים לבדוק אם הניפוי הועיל, די לבדוק שלוש פעמים מעט מעט כדי להוכיח שהניפוי הועיל. ועי' "התורה והארץ" (ח"ב עמ' 453-493), אמונת עתיך (חוברת 8 עמ' 16). ועל זה סומכים בחלק ממפעלי המזון המשתמשים בירקות עלים שעוברים טיפול להסרת החרקים (דווקא בירקות בהם הטיפול מועיל כגון כרוב), וכן בירקות עלים ותבלינים המשווקים בהכשר אמין שהם נקיים מחרקים. וכך נוהגים במפעלים למוצרי דגים הנתונים תחת פיקוח הלכתי, לבדוק מדגמית את דגי הקרפיון לוודא שאינם נגועים בטפילים.
7. עפ"י מקור חיים (סי' תסז, ביאורים ס"ק ה): "דלא אמרי' חזקת ג"פ כי אם בדאיכא דבר הגורם דמסתבר שיהיה כן..." וע"ע אמונת עיתך (חוברת 36 עמ' 57 הערה 7).
8. עי' כרתי ופלתי (סי' פד ס"ק יט), זב"צ (סי' פד אות קא). ומסקנת הכו"פ שגם בדיעבד אין לסמוך על בדיקה מהירה של ירק חי (ירקות עלים), אך יש לסמוך על בדיקה כזו אם כבר נתבשל הירק.
9. עי' שו"ת מחזה אליהו (סי' פט ס"ק ה).
10. עפ"י שו"ע (יו"ד סי' קיט סעי' א) שכתב: "החשוד לאכול דברים אסורים בין אם הוא חשוד באיסור תורה בין אם הוא חשוד באיסור דרבנן אין לסמוך עליו בהם". ואף שנאמן להעיד על מזון של אחרים שנבדק כמ"ש שו"ע (שם סעיף ז), מ"מ כשהוא עצמו צריך לטרוח ולבדוק את המזון של אחרים אינו נאמן אא"כ יש עליו פיקוח או שהוא מילתא דעבידא לאיגלווי.
11. גוי אינו נאמן בעניני איסור והיתר. אך כתב הסמ"ג (לאוין קלז) שכאשר הוא עובד של ישראל ויש השגחה של בעל הבית עליו — יש לתלות שמשום שאימת ישראל עליו הוא יעשה מלאכתו

ח. בין איש ובין אישה גדולים כשרים לבדיקת מזון¹², אבל אין לתת לקטן לבדוק מזון מחרקים, כיון שיש טרחה בבדיקתו¹³. ניתן לסמוך לכתחילה על בדיקה של קטן במזון שאין טרחה מרובה בבדיקתו¹⁴.
עבר ונתן לקטן לבדוק במקום שאינו רשאי אם חובת הבדיקה היא מפני שרוב המין נגוע או שראינו חרקים במזון שלפנינו אין לסמוך על הבדיקה אף בדיעבד. ואם רק מיעוט המין נגוע, ניתן לסמוך על בדיקתו בדיעבד¹⁵.

- נאמנה. וכן פסק השו"ע (סי' סט סעי' י). ומשום מסיח לפי תומו אין לסמוך עליו כיון שיודע שהישראל לא יאכל אם לא יאמר שבדק. ואם לא יבדקו אחריו אין כאן מילתא דעבידא לאיגלווי, כיון שלא בכל פעם מתגלים חרקים המצויים במזון. אבל אם יבדקו אחריו ואפילו רק ע"י דגימות, אפשר שהגוי מירתת, והכל לפי ראות עיני המורה.
- ומה שכתבנו שגם אם הגוי מקפיד על נקיון אין לסמוך עליו ללא פיקוח, הנה אף שבהדחת בשר אחר מליחה סומכים על מה שהגויים קפדי אמנקיותא, כמבואר בע"ז (ל ע"ב), מ"מ על בדיקת המזון מחרקים אין הגויים מקפידים בכל מקרה, ובפרט כשאין החרקים נראים בקלות. אמנם המהרש"ל (יש"ש חולין פרק ג סי' ק) כתב שאין להסתמך על בדיקת נשים היות והוא דבר שיש בו טורח וכמ"ש התוס' (פסחים ד ע"ב ד"ה הימנוהו) לענין בדיקת חמץ. ולדבריהם אפשר לסמוך על בדיקתן רק במה שאין בו טורח. וכ"כ בספר ליקוטי צבי (מובא בדרכ"ת ס"ק קנב). אבל למעשה נקטינן כדעת הרמ"א (תורת חטאת סי' מו סעי' ט) שכתב שיש להקל משום שאין כאן חזקת איסור ובהסתמך על צדדי היתר אחרים. וכ"כ: שבלי הלקט (ח"ב סי' ד בסופו); או"ה (שער כ סעי' כא); ש"ך (ס"ק לה); ט"ז (ס"ק יד); פרי"ח (ס"ק לה); מנחת יעקב (כלל מו ס"ק לב); מחב"ר (אות לב); חכמת אדם (כלל לח סעי' כה); שו"ת בית שלמה (יו"ד סי' קנו, מובא בדרכ"ת ס"ק קנב). וכתב ערוה"ש (סעי' פא-פב) שלא פקפקו חז"ל כלל בנאמנותן בכל דבר איסור שהוא תדירי ושהאיסור ברור כגון ניקור החלב והגיד, וה"ה לנד"ד, "ומימינו לא שמענו אפילו על צדיקי וגאוני עולם שלא יסמכו על נשותיהן הכשרות בבדיקת תולעים".
13. עפ"י המבואר בהלכות בדיקת חמץ, עי' משנ"ב (סי' תלב ס"ק ח), וכתב שבבדיקה שיש בה טורח, אף שחיובה מדרבנן — אין לסמוך לכתחילה על קטן שיעשה כן, מפני שיש לחוש שיתעצל. וכן פסקו השו"ע (סי' קכ סעי' יד) והגר"א (יו"ד סי' קכז ס"ק לב) לענין טבילת כלים, שאין לסמוך בה על קטן משום שהיא מהתורה.
14. אף אם חובת הבדיקה שלו היא מן התורה כמבואר בתוס' (פסחים ד ע"ב ד"ה הימנוהו). וכן פסק בביאור הגר"א (יו"ד סי' קכז ס"ק לב) שכאשר אין טורח נאמן הקטן על דבר שבדיו לתקנו. ועי' רעק"א (גליון הש"ס עירובין לא ע"ב תוס' ד"ה כאן) שצריך שהקטן יודיע בפירוש שבדק את המזון כראוי ועי' אמונת עתיך (חוברת 5 עמ' 28).
15. באיסורי דרבנן יש להאמינו בדיעבד שהבדיקה נעשתה בצורה טובה: כמ"ש שו"ע (או"ח סי' תלז סעי' ד); רמ"א (יו"ד סי' קכז סעי' ג בהג"ה); שו"ת בית שלמה (יו"ד סי' קנו, מובא בדרכ"ת ס"ק קנב); משנ"ב (סי' תלז ס"ק יח בסופו, שעה"צ סי' תלב ס"ק ו). ועי' רעק"א (גליון הש"ס עירובין לא ע"ב ד"ה כאן) שכתב שלכתחילה אין לשלוח קטן לעשות מעשה כיון שלא אמרינן בקטן חזקה שלוח עושה שליחותו. ועי' תוס' (עירובין לא ע"ב ד"ה כאן).

באהלי שדה (סקירה ספרותית)

שתי גישות קוטביות יש ביחס לשמירת השמיטה בימנו: האחת גורסת כי יש לשמור את השמיטה על-פי כל הלכותיה וחומרותיה. האחרת סוברת כי לא נותר מן השמיטה אלא לחתום על שטר המכירה לגוי, ובזאת יצאנו ידי חובת שמירתה של שבת הארץ. בין שני קצוות אלו עומדת דרכה המורכבת של הציונות הדתית. מבקשת היא לשמור מכל משמר על שמירת השמיטה בצורה המהודרת ביותר, כך שתבטיח את מימוש כל הערכים הגדולים הגנוזים בה, ועם זאת מבקשת לשמור על קיום החקלאות היהודית בארץ, שהיא זו שתשמור את השמיטות הבאות. בין שני הקטבים נסללת הדרך הרואה את ההכרח להסתמך על היתר המכירה, תוך ביסוס הלכתי ורעיוני שלו, אך שואפת להתקדם משמיטה לשמיטה בדרך העולה אל שמירת השביעית במלואה, כהלכתה וכרוחה.

זהו הקו המוביל את ספרו החדש של הרה"ג יעקב אריאל שליט"א: "באהלי שדה", הן בחלקו הראשון – הרעיוני, והן בחלקו השני – ההלכתי – המוריד את הרעיונות לשפת המציאות המורכבת.

הספר – שבו מאמרים שנכתבו משמיטת תשכ"ה ועד שמיטת תשס"א, בעריכה מחודשת (240 עמודים) יצא לאור בהוצאת מכון התורה והארץ בכפר דרום, ומוקדש לעילוי נשמת חמיו של הרב, ר' יעקב יצחק מנדלסון, יושב אוהלים ואיש שדה, ממייסדי כפר הרא"ה, שנתבקש השנה לבית עולמו.

רשימת פרסומי מכון ומדרשת התורה והארץ

שבת הארץ חלק א וחלק ב

מדריך שמיטה לחקלאי

מדריך שמיטה לצרכן

מדריך שמיטה לגן הנוי

ספרי הרב יעקב אריאל שליט"א

בנוסף לספרים שיצאו לאור — "באוהלה של תורה" (שו"ת) ו"מאהלי תורה" (דרשות), יצא ספר שו"ת ודרשות בענייני שביעית.

ספרו של הרב חיים ישעיהו הדרי שליט"א "שבת ומועד בשביעית"

מהדורה חדשה של הספר עם הוספות ומפתחות.

"סוד הארץ" חוברת למורה ולתלמיד

חוברת הדרכה למורה ולתלמיד. החוברת עוסקת בהעמקה במלאכות השמיטה ובטעמי השמיטה. בחוברת מערכי שיעור מוכנים.

פרסומים ואמצעי המחשה ייחודיים לשמיטה

קלטת וידאו "סוד הארץ"

הסרט מפגיש את הצופה עם החקלאים השומרים שמיטה. המפגש מקשר את הצופה להלכות השמיטה ולאדמת ארץ ישראל.

לומדת מולטימדיה

לומדת מולטימדיה לתלמידים בכתות ד-ו. הלומדה כוללת את כל יסודות השמיטה בלימוד אינטראקטיבי. הלומדה משלבת סרטי וידאו, מוסיקה ומשחקים בעיצוב גרפי מכובד.

סרט לגן הנוי

סרט הדרכה לגנן לטיפול נכון בגינת הנוי לפני השמיטה ובתוך השמיטה.

לוח שנה

לוח השנה המשלב את הלכות השמיטה לפי עונות השנה בגרפיקה הממחישה בכל חודש נושא חקלאי מתאים. הלוח כולל תאריכי קדושת שביעית, תאריכי ספיחין ותאריכי ביעור.

לפרטים ולהזמנות

מדרשת התורה והארץ טל': 07-6847088 פקס 07-6842299